

ÉDES

VII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM
1985. ÁPRILIS-JÚNIUS
ÁRA: 10,50 FORINT

ANYANYELVÜNK

A tartalomból

FIGYELEM! ÚJ PÁLYÁZAT DIÁKOKNAK: NEM ENGEDÜNK A 48-BÓL!

Tabi László:

Nehéz-e a magyar nyelv?

Deme László:

Beszédmodor és magatartás

Grétsy László:

Mire való a ló feje?

Kovalovszky Miklós:

A szállástól a szállóig

Barta Péter:

Pénzügyi dilemmák

Benkő Loránd:

Iskola és nyelvhasználat

Sebestyén Ilona:

Kisbetűvel vagy nagybetűvel?

Felszabadulásunk 40. évfordulója alkalmából az újságírószövetség kezdeményezésére székházában a kiadók kiállítását rendeztek nyelvészeti és nyelvművelő könyvekből. Képvonkőn: néhány könyv a csaknem száz kötetből álló együttesből

(Novotta Ferenc felv.)

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelv
választmányának
támogatásával.
A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.
Szerkesztőség:
Budapest,
Dob u. 60.
1072
Telefon: 416-939

Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert
vezérigazgató
Megjelenik negyed-
évenként.
Egy szám ára: 10,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a hírlapkézbesítő
postahivataloknál és a Posta
Központi Hírlapirodánál
(postacím: Budapest, V., Jó-
zsef nádor tér 1. 1900) köz-
vetlenül vagy postautalvá-
nyon, valamint átutalással a
KHI 215-961 62 pénzforgal-
mi jelzőszámra. Előfizetési
díj: félévre 21 Ft, egy évre 42
Ft. Külföldiek részére előfi-
zethető a „Kultúra” Könyv és
Hírlap Külkereskedelmi Vál-
latnál, H-1389 Budapest,
postafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (857247/09)
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139-0457

NEHÉZ-E A MAGYAR NYELV?

Nekem fogalmam sincs arról, hogy a magyar nyelv nehéz-e vagy könnyű. Ha J. S. re, Párizsból ideszármazott francia ismerősömmre gondolok, azt kell hinnem, hogy a magyar nyelv nehéz, mert húsz éve él Pesten, de nyelvünket még ma sem beszéli igazán jól, sőt éppen csak töri. Ha azonban arra gondolok, hogy én már négy-öt éves koromban kielégítően beszéltem és értettem magyarul, azt kell hinnem, hogy a magyar nyelv nem lehet nehéz.

E kérdés kapcsán azon tűnődtem a minap, hogy ha anyanyelvem nem a magyar volna, mi mindent nem tudnék megtanulni ebből a nyelvből. Csak úgy hirtelenében felsoroltam magamban néhány „apróságot”, melyet – legjobb hitem szerint – sohasem tudnék megtanulni, ha történetesen nem magyarnak születek.

Mindenekelőtt a tárgyas és a tárgyatlan igeragozást, de ez köztudomásúan nehéz minden idegen ajkúnak. Nem tudnám továbbá megtanulni, hogy a ló tárgyesete *lovat*, de

a hó tárgyesete nem *hovat*, hanem *havat*, és a só tárgyesete nem *sovát*, nem is *savat*, hanem *sót*. És ha már a tárgyesetnél tartunk, aligha menne a fejembe, hogy a *tű* tárgyesete *tüt*, de a *fű* tárgyesete *füvet*. Valaki ígérhet nekem *füvet* és *fát*, de ha mindent ígér, csak *füvet* és *fát* nem, akkor azt mondom: *füt-fát* ígér, tehát a *füvet* is úgy ígéri, mint ha *tüvet*, azaz pardon, *tüt* ígérne.

Nem tudom, valaha is elszakíthatnám-e, hogy a *kalbász* fűszerebb, mint a *kolbász*, a *randa* csúnyább, mint a *ronda*, és a *beretva* élesebb, mint a *borotva*. Kétlem azt is, hogy az *alszik* és az *aluszik* között különbséget tudnék tenni, hogy tudniillik a kedves és szelíd nagymama (ha így akarom mondani) *aluszik*, de a rablógyilkosra csupán azt mondhatom, hogy *alszik*, ő bizony nem *aluszik*, hacsak nem kedves szívemnek az akasztófára való gézengúz.

No és persze az ikes igék! Nem könnyű ügy. Azt bizonyosan megtanulnám, hogy az ember nem *esz*, hanem *eszik*, sőt az állat is *eszik* és

nem *esz*, sőt a fene is *eszik*, mert ha durván akarom elháritani az ételt, amivel kínálnak, így kiáltok fel: *eszik a fene!* De ha megbánom, hogy nem fogadtam el, akkor már *esz a fene*, vagyis a *fene* is csak akkor *eszik* ikesen, ha *engem esz*, egye meg a fene, de bonyolult.

Kevés nekem itt a helyem arra, hogy a magyar nyelv minden csalafintaságát felsorolni akár csak meg is kíséreljem. Hogy mégsem lehet valami könnyű nyelv, azt az is bizonyítja, hogy igen sok magyar ajkú sem tud jól magyarul; újságcikkek, de még irodalmi igényű művek is tanuskodnak erről. Nem is beszélve arról, hogy egy-egy szó jelentését még a tanultabbak sem ismerik. Még egy fél éve sincs, hogy egy ismerősömtől (mellékesen kulturális területen dolgozik az illető) így búcsúztam: „Add át üdvözlétem kedves nődek!” Mire méltatlankodva így felelt: „Nem tudod, hogy már feleségül vettem?”

Tabi László

TARTALOM

Tabi László: Nehéz-e a magyar nyelv?	B/II.
Deme László: Beszédmódor és magatartás	1
Grétsy László: Mire való a ló feje?	2
Remek rímek	2
Martinkó András: Nyelvgyarapítás vagy nyelvrontás?	3
Simon Zóárd: Helytelen helyzetek, kétélű fegyverek	4
Kolben György: Mikor mondjuk, hogy „úgymond”?	4
Fabó Kinga: A -gat képző és a gat szó új jelentéséről	5
Kovalovszky Miklós: A szállástól a szállóig	6
Gáspári László: Néhány sorban egy Vas István-versről	7
(Szepesy): Vidám sarok: Anélkül, hogy megbántanánk	7
Barta Péter: Pénzügyi dilemmák	8
Heltainé Nagy Erzsébet: Krónikák parasztsorsokról	9
H. N. E.: A nyelv és a nyelvek	9
Benkő Loránd: Iskola és nyelvhasználat	10
Pályázat: Nem engedünk a 48-ból!	11
Koltói Ádám: Nem „egészséges”?	11
Szolár Miklós: Keresztnev-utónév-személynév	12
Reményi-Gyenes István: Típusnevek, márkanevek az autószakmában	12
Miskolczi Margit: Játszva tanultunk... ..	13
Ábrahám Imre: Nem szép- bántó- hatástalan- szánalmas	13
Szemle	14
T. Urbán Ilona: Hernádi Sándor: Kis magyar helyesírás	14
(Kovalovszky): Anyanyelvünkért	14
Nyelvünk játéka	15
Sebestyén Ilona: Kisbetűvel vagy nagybetűvel?	16
Bozsik Gabriella: Kötőjellel vagy kötőjel nélkül?	B/III.
Postaláda	B/III.

BESZÉDMODOR ÉS MAGATARTÁS

Tizenévesek, egy mozi előcsarnokában.

– Két húszasom van.

– Az naonjó, meakkormá meetünkvaami jobheereis.

Elkent hangképzés, motyogó beszéd; tartalma lassan jut a tudatomig. De hát nem hozzám szóltak, ők meg tökéletesen értik egymást. – Nem is volna gondom velük, ha nem ugyanezt hallanám időnként most már színpadról is, ifjú színészek szájából. Azzal a saját (és rendezői) magyarázattal, hogy „a szöveg nem érdekes, a játék a fő”.

Végzős gimnazista felel, irodalomórán.

– Mi is az az „időfelbontás”?

– Hogy a valóságban az eseményeknek nem az a sorrendjük, ahogy a regényben le vannak írva.

S az óra megy tovább. Hogy a meghatározás a feje tetején áll (hiszen nyilván a regény tükrözi átrendezve a valóságbeli eseményeket, nem a valóság torzítja a regénybelieket), az fel sem tűnik senkinek. – Napirendre térnek fölöttem magam is, ha nem épp tegnap olvastam volna egy tanulmányban ezt: „Az elvált szülők gyermekeiben a családnak a környezet által túl gyakran emlegetett csonkasága kisebbségi érzést alakít ki”. De így eltöprengök: valóban a csonkaság-e az (objektív) ok – amint a szerző írta –; vagy inkább az a (szubjektív) tényező a ludas, amire gondolt: hogy „...kisebbségi érzést alakít ki az, hogy a környezet túl gyakran emlegeti a család csonkaságát”.

Megállóhoz közeledik a busz.

– Leszáll? – dörrent rá egy huszoneves aligférfi a közel nagynyája korú nőre (s már nyomja is arrébb). A kérdéshez hozzáérezni a szigorú és rideg „maga” névmást, nem is nagy kezdőbetűvel. – De

mi ebben a feltűnő? Hiszen a televízió műsorvezetője, a rádió riportere ugyanígy beszél a miniszterrel, az idős vállalatvezetővel. A vetélkedőre kiküldött tévébemondónő aztán, hogy következetes legyen, kedvesen „Zoltánozza” a nála kétszerte idősebb csa-

„A szöveg nem érdekes, a játék a fő!”

patvezető múzeumigazgató: ez hozzájár a (le)magázáshoz. S még örüljön, hogy nem tegezi, – mint (immár negyven éves) férfi kollégája az ifjúsági műsorba keveredett vadidegen, de vele egykorú művezetőnőt.

Elmondtam itt-ott: a családon belüli – egyre általánosabb – oda-vissza tegeződést sem szeretem, de nem szólok bele. Ám ez átcsapott már az óvodákba, onnan az iskolák egy részébe; legalábbis az első-második osztályba, ahol az erősködő szülők (és a gyengébb igazgatók) „tolerancia-szabályt” állítottak fel a viszázategezett tanító nénik szá-

mára. – Azután jön a rádió gyermekműsora; s mikor a hetedikeseik lelkendeznek a riporterek, hogy „a Zsolt” a jó fej, mert őt tegezni lehet, a többi tanárt nem, akkor a műsorvezető a legilletékesebbekhez fordul: „Írjátok meg, gyerekek, hogy tegezni jobb-e a tanárokat, vagy magázni!”

Már meg sem lepett az Iskolarádió magyar nyelvtani adásában ez a párbeszéd:

– Miből gondolsz, hogy... – kérdi a tanár.

– Mert azt mondtad, hogy... – felel a nyolcadikos. Író megírta, szerkesztő szerkesztette, rendező rendezte, vezető vezette; mutatván: így tart a jó tanár jó órát a jó diáknak.

És tovább! (Nem először írom le; de nem tudok napirendre térni fölöttem.)

Bölcsészhallgatók beszélgetnek; egy-két év múlva tanárok, a még ifjabbak neveleői.

– Hallgattad tegnap a Máté-passiót? – kérdi a fiú.

– Oltári volt! – lelkesedik a lány. – Be kellett tőle sz. ni!

Így, ahogy kipontozom. Ő nem. Észre sem veszi, mit kent a vajaskenyerére, azaz: milyen alpári eszközzel fejezte ki legszebb érzését, lelkesedését. – Nem szólnék én, ha nem ezt hallanám úton-útfélen, felnőttektől és tizenévesektől egyaránt. S nem ezt hallanám filmekről, nem ezt olvasnám a „szép”-irodalomban. Ami valamikor környezetfestő elem volt, azután inkább hangulatfestő, az mára pusztá korfestővé tágult: ott van minden kilométerkőnél a huszadik század végén. – Hogyan beszél ez a társadalom a huszonegyedikben?!

Lehet: maradi vagyok. Nem szólok hát, csak kérdezek:

Vajon a kiartikulálatlan, félig formált, motyogó, roszszul szerkesztett, odavetett beszéd eszköze-e az emberi

szintű kommunikációnak, vagy inkább akadály; megbecsülését jelzi-e a partnernek, vagy figyelmen kívül hagyását (ha nem éppen lebecsülését)?! – Vajon a hevenyészett, pontatlan fogalmazás mögött rejtőzhet-e fegyelmezett, pontos gondolkodás; s lehet-e az effélének pontos megértés a hatása? – Vajon aki nem használja a mások iránti tiszteletadás nyelvi eszközeit, az csak a formát nem ismeri-e, vagy a tapasztalat, az emberség, a másik személye iránti megbecsülés érzését-gondolatát sem? – Vajon akinek trágár a szókincse, durva a stílusa, annak csak a külső magatartása faragatlan és gátlástalan-e, vagy a belső világa is az? – Vajon aki beszédmódjában nincs tekintettel a környezetére, a mások érzékenységére és izlésére, az egyebekben figyelemmel van-e önmagán kívül bárkire is?

Válaszoljon ki-ki magának, meggyőződése szerint.

Deme László

Diák a tanárhoz:
„Mondd, mi a véleményed?”

Mire való a ló feje?

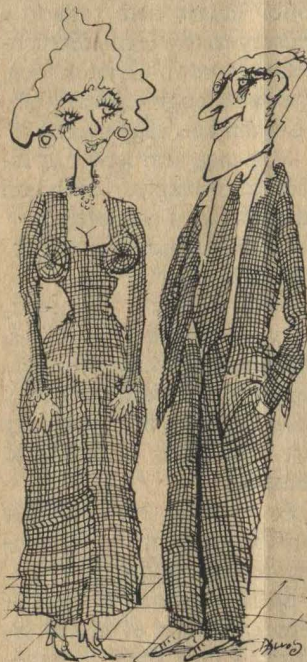
A nyelvi humornak számtalan megnyilvánulási formája van. Megfelelő szövegkörnyezetbe, beszédhelyzetbe ágyazva éppúgy humoros hatású lehet egy hibásan ragozott, szokatlan képzésű vagy eltorzított szó, mint egy képtelen logikájú mondat vagy egy értelmetlen betűkombinációkkal megtűzdelt halandzsaszöveg. Anélkül, hogy túl akarnám értékelni a nyelvnek mint humorforrásnak a jelentőségét, azt kell mondanom, hogy a humoros hatású, mosolyt fakasztó írások, történetek humora legalább húsz-harminc százalékban az e célból alkalmazott nyelvi eszközöknek köszönhető.

Éppen ezért olvastam örömmel lapunk ez évi első számában azt a cikket, melyben Lőrincze Lajos a nyelvi humor egyik fő forrásával, a kétértelműséggel foglalkozik. Hogy nem teljesen értek vele egyet, annak az az oka, hogy minden nyelvi humort a kettős kapcsolásra vezet vissza. Ez így túlzás, hiszen alapja lehet más is: a szokatlanság, a szándékos stilustörés. Megpróbálok mindezt néhány jellemző típus s egy-egy példa bemutatásával érzékeltetni.

A Magyar Nyelvőr egyik munkatársa, Kövér Ilona még a század elején szép tanulmányt írt a szójátékokról ilyen címmel: Adalék a szójáték jelentéstanához (1917: 209–16). Ebben a következőket olvashatjuk: „Lényegében minden szójáték jelentésváltozás, csak hogy nem teljes, hanem részleges, pillanatnyi, tökéletlen. Mert hisz egyik fő kelleke, hogy a régi vagy az eredeti jelentés ott kísértessen, ne homályosuljon el teljesen.” Mindjárt idézem egyik példáját is: „Különös természeti tünemény: Kovács József gulyást evett és utána *havat hányt*.” A szerző hozzáfűzi: „Csakis az ebédrel való kapcsolat teszi tréfává, idézi gondolatunkba a másik jelentést is.”

Ezzel máris a kettős kapcsolásnak egy olyan típusa-

hoz jutottunk, amely gyakran tölti be a nyelvi humor előidézőjének szerepét. Ez a típus láthatóan a szavak, kifejezések poliszémiáján, többértelműségén alapul. Számtalan viccnek ez a humorforrása. Álljon itt szemléltetésül csupán egy:

– *Én egykor szép voltam...*
– *Igen, drágám, de már fél kettő van*

– Ne haragudj rám, drágám, amiért csak most értem haza! *Támadás* áldozata lettem.

– *Hogyhogy?*

– Tudod, szívem, borzasztó *szomjúság* támadt rám.

Ugyanerről a töről fakadnak az olyanféle játékos, humoros szóértelmezések is, amelyekkel nem ritkán találkozunk rejtvényűjságokban, de egyéb lapokban is. Néhány példa: *vekker = keltetőgép, fodrász tanfolyam = hullámmélet, sintér = pályaudvar* (egy másfajta, szintén csavaros logikával pedig: *harapófogó), sakkjátékos = tisztartó*. És ez az alapja igen sok népi találós kérdésnek is. Például: *Mire való a ló feje? (A nyakára.) Mikor kel a liba? (Amikor veszik.)*

A kétféle értelmezés lehetőségén alapul az a fajta nyelvi humor is, amely a homonímiát, az azonosalakú-

ságot állítja szolgálatába. Legyen erre egy Jean-vicc a példa: – Jean! Miért nem veszi be azt a könyvet az ablakból? – Mert nagyon *betűz* a nap, uram!

A játékos rímfajta között is van olyan, amelyik a kettős kapcsolásra épül, s ezáltal válik humoros hatásúvá. Ilyen például a sanda rím. Ahogy a példaszóbeli sanda mézáros máshova süjt, mint ahová néz, úgy a sanda rimes versek mindig másképp fejeződnek be, mint ahogy várnánk. Tehát, mondjuk, így:

Gyomorsavas, hasas *pasas*
Azt üvölti: Hajrá – *Honvéd!* (Tehát nem: *Vasas*)

Hasonlók ehhez az úgynevezett szótörő rímek is, legalábbis akkor, ha a félbevágott szó első fele önmagában is jelentést hordoz. Egy példa a Nyelvi Játékok Klubjának szülőttei közül:

New Yorkban várja *Kamilla*,
Bostonban egy rozszant *villa-mosszék*.

Végül, sok egyébről nem szólva.

Meg kell említenem a nyelvi humornak azt a típusát, amely a kétféle hangsúlyozásnak köszönheti létét, hiszen ez is tudatos rájátszás eredménye. Egy házaspár merengése:

– *Én egykor szép voltam...*

– *Igen, drágám, de már fél kettő van.*

Még egyet, búcsúzóul! Patikában:

– *Kérek orvosságot depresszió ellen!*

– *Ön apatikus?*

– *Dehogy, kérem, ön a patikus. Én nyelvész vagyok. A kétféle kapcsoláson alapuló nyelvi humor krónikása.*

Grétsy László

Remek rímek

Múlt évi 4. számunkban már irtunk arról, hogy a verselésre való fölhívás megmozgatta olvasóink fantáziáját, alkotókedvét. Bátran használhatjuk ezt a szót, hiszen neves íróink is mindenkor buzgón igyekeztek csengő-bongó rímeket kibányászni nyelvünk kincsestárából. Gondoljunk többek között Arany Jánosra: „De midőn egy dárda válla csontját érte, Iszonyatosképpen megharagutt érte”. (Toldi) – Kosztolányi (Esti Kornél) rímeiből: „Te, régi századok lelence... Gyémántokkal rakott szelence... Velence”. Szabó Dezső mottója a „Karácsony Kolozsvárt” című regényhez: „Ez a regény nem regény: csak regényke, Aki írta, nem legény; csak legényke, Jaj, ne legyen kritikátok keményke, Mert belehal az írója, szegényke”. Babits így rímelt kedvenc kutyájáról: „zápor is lep, szörödböröd átáz: ázva, tépve jössz vissza, kis Ádáz”.

Régóta divatban van a játékos rímelés. Külföldre szakadt „öreg” magyar olvasónk így emlékszik vissza régi szép időkre, amikor a fiúmei magyar gimnázium diákja volt: „Fiumében egy született angol nő úgy megtanult magyarul, hogy még Arany János sem tudott volna kifogást találni kiejtésében és a magyar irodalomban való jártasságában. Férjét Bongyis Mihálynak hívták. Villanszerelő volt, üzlete a felső leányiskola közelében. Talán Bongyis úr volt az, aki először alkalmazta ezt a hirdetést: „INGYEN SZERELM” (öklömnyi betűkkel) és folytatásul picit betűkkel: „csillárját, ha nálam veszi”. Íme, már több mint félszázad előtt egy villanszerelő is fölismerete a kétértelmű szó (HOMONIMA) varázsát”.

Szerkesztőségünk jutalomkönyvet küld mindazoknak az olvasóknak, akik „remek rímekkel” örvendeztettek meg minket. Tizennyolcan vannak eddig.

Most azoktól közlünk rímeket, akik még nem szerepeltek lapunkban:

Nagyon rosszkor fáj a fogad,
Az orvos csak holnap fogad.

Sokak által bámult alak
én sohasem bámultalak
(D. Vándor Éva, Baja)

Gonosz pára ez a menyét,
Megölné a saját menyét.
(Varga Ferenc, Debrecen)

Kapaszkodjál, édes párom!
Berúgott a kerékpárom!

(Holczer József, Kecskemét)

Nyelvgyarapítás vagy nyelvrontás?

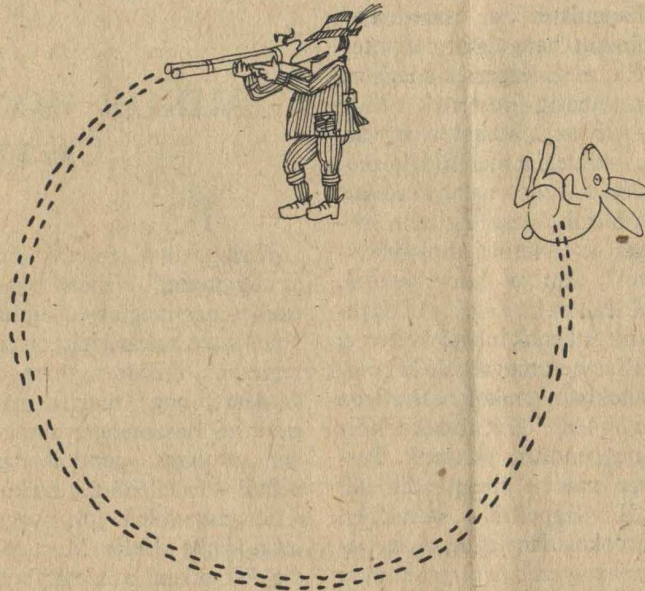
Azoknak, akik mai nyelvünk változását, fejlődési irányait figyelik, bizonyára feltűnt már szókészletünk gyarapításának egy új módozata. Ez nem éppen napjainkban lépett fel, de most kezd tömeges méretűvé válni. Hosszas magyarázkodás helyett mondok egy-két példát: egy *házasságszédelgő* ténykedését, megszedítő fufangjait egyik hírlapunk (nem humoros szándékkal!) úgy minősíti, hogy „*házasságszédelgett*”. Egy másik hírlap szerint a magára nézve sérelmesnek érzett kijelentésekért valaki *sajtópörölt*.

A fenti két példa az efféle képzett szavak két fő típusát példázza. Az esetek többségében van egy igenév-utótagú vagy igéből képzett főnév-utótagú összetett szó, melynek mint egésznek *nincs igei megfelelője*.

Az első csoportra további példák. Ezt olvasom az egyik sporttudósításban: készülnek az indulásra azok a versenyzők, akik *tájfutnak*. Van ugyan *tájfutó*, de „*tájfut*” ige nincs (illetőleg eddig nem volt) ... Ahogy van *saválló*, *köpönycforgató*, de nincs „*saváll*”, „*köpönycforgat*”,

Házasságszédelgett

Körvadászunk

van *húshagyó* kedd, de nincs „*húshagy*” ige; van *szitakötő*, de nincs „*szitaköt*”.

A másik csoportba olyan *összetett névszók* tartoznak, melyekből nem szoktunk közvetlenül igét képezni. Van ugyan *sajtópör*, de „*sajtópöröl*” nincs.

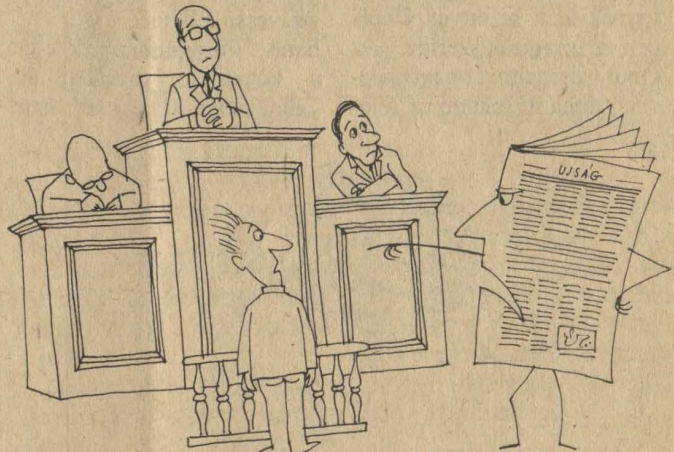
Tulajdonképpen *elvíleg* és a magyar nyelv szellemének megfelelően nincs semmi kivetnivaló az imént hibásnak minősített szóalkotásokban. Elvégre, ha van igenév, kell(ene) lennie igéjének is. A nyelv ugyanis nem igeneveket alkot először, hanem igéket...

A nyelvhasználat nem akar belenyugodni ebbe a látszólagos következtetlenségbe és fölösleges megkötöttségbe. Így keletkeznek – logikusan és természetesen – az ilyenféle (s ma még fülsértő) képzett igék: személyesen *ügykezelt* bizonyos számlákat (ügykezelés, ügykezelő és kezel); elkezdtem *szabadúszni* (szabadúszó, szabadúszás), ennek testvéreként nemrégiben ezt olvastam: *gyorsúsznak*; *formatervez*; az árut *vámkezelik*; egy lelkes tanító-népnevelő sok egyéb munkája mellett *segédrendezett*; az

első *tömegtermelt* lakberendezési tárgy; a gyerekeit maga *hitoktatta* – nyilatkozta egy magas papi méltóság; egy más nyilatkozat szerint *árcsökkenenek*.

Az összetett névszóból – egyelőre még – ritkább az ilyen képzés, de azért a „*sajtópöröl*”-nek akadnak ilyen testvérei: gyakran *körvadászunk*; egy festőművész szerint (tévériportban) képei már régen *félkészültek* (a „*félkész*”-ből nem egészen pontos jelentésben, ti. azt akarja mondani, hogy még „nem készültek el egészen”).

Nagyon merész dolog vol-

Sajtópöröl

na megjósolni: a folyamat dagad-e, s így a nyelvgyakorlat által szentesítést fog-e nyerni, vagy megmarad elszigetelt s szokatlannak-helytelennek érzett igeképzési módnak. Mindenesetre ma már alig ütközik meg valaki is, ha ezt hallja: *gyorsír*, *gépír*. Az is elgondolkoztató, hogy a *kosárlabda*, *kézilabda*, *cselgáncs* és több más sporteszköz-sportjáték megszüli a maga igei alakjait: *kosárlabdázik*, *kézilabdázik*, *cselgáncsozik*. (De a *labdarúgás*-ból csak *labdarúgó* lett, a „*labdarúg*” elvetélt forma lenne.) Persze azért ezen a téren is vannak furcsa dolgok. Hallottam azt, hogy *tájfutnak*, de még soha azt, hogy valaki „*gátfut*”, „*távfut*”, pláne hogy „*rövidtávfut*” vagy „*hosszútávfut*”; olvastam azt, hogy valaki *gyorsúszik*, de azt soha, hogy „*mellúszik*”. (Az is különös, hogy a *kerékpár*-ból „*törvényesen*” született a *kerékpározik*, – de a „*kerékpározó*” helyett a *kerékpáros* vált elfogadottá.)

A címben fölvetett kérdésre – „Nyelvgyarapítás vagy nyelvrontás?” – azt válaszolhatjuk, hogy a nyelv gyakran szokatlannak-helytelennek érzett formákon keresztül is gazdagodhat.

Martinkó András

Világpolitikai helyzet mindig van, szoktak viccelődni. Most nyelvi szempontból nézzük a külpolitikai helyzet-jelentéseket. „Kamerunban a kormányerők ellenőrzés alatt tartják a helyzetet”; értelmebben, természetesebben mondva: urai a helyzetnek. Már többen megírták, hogy az angol *control* jelentése nemcsak ellenőriz, felügyel, hanem sok más is lehet. Komikusan hangzik, hogy újabban nem csupán területet, hanem embereket is ellenőriznek: „A külügyminisztérium előfeltételként szabta, hogy Szíria bocsássa szabadon a Libanonban *ellenőrzése* alá került izraeli hadifoglyokat.” Mennyivel egyszerűbb lett volna fogságba esett, foglyul ejtett katonákról írni.

Vizsgáljuk tovább a helyzetet. „Szíria nehéz *helyzetét* a közel-keleti színpadon Líbia határozott kiállása *csökkenti* némiképp”. Inkább nehézségeit csökkenti, javítja helyzetét. „Az Öbölben kialakult válságos *helyzet* további *elmélyülése* várható.” Talán inkább a válság elmélyülésére, súlyosbodására számíthatunk, a helyzet további romlása várható. Ha belemélyedünk a lapokba, láthatjuk, nemcsak az Öbölben mélyül el a helyzet, hanem másutt is: „...ez az egyik fő oka a világ gazdasági *labilitása* *elmélyülésének*.” Ami labilis, az ingatag, lebegő; a labilitás elmélyülését tehát nehéz elképzelni. Így volna helyesen: „...ez az egyik fő oka világszerte a gazdasági bizonytalanság fokozódásának.”

Egyéb furcsa dolgok is történnek ama bizonyos Öbölben az újságírók szerint: „Az Öböl válsága tovább *mérgesedik*”, noha itt inkább az „éle-

HELYTELEN HELYZETEK KÉTÉLŰ FEGYVEREK

ződik” volna helyénvaló: Máskor viszont az „éleződik” oda kerül, ahol semmi keresnivalója sincsen. „Az incidensek *pattanásig élezték* a hangulatot”; az összetűzések feszült hangulatot teremtettek, megmérgezték a légkört, pattanásig feszítették a húrt. – Olykor a húrral is baj van: „a stratégiai méretű kötözködés, a frontvonalak keresése, a húrok *feszégetése* nem idegen az amerikai diplomáciától”; ám a húrt *feszítik*. A légkört kevésbé: „Az Egyesült Államok hibát követett el a Szovjetunióval való kapcsolatokban, amikor *túlfeszítette a légkört*.” A zenészek a húrt megpendítik, pengetik. Persze más is megpendíthető: „E világpolitikai szemlében indokolatlan lenne olyan *reménysugarat felvetni*, hogy a stockholmi tanácskozás alapvető változásokat hozhatna a feszült nemzetközi helyzetben... Franciaországban több vezető politikus bizonyos Atlanti Paktum-ellenes *vonalat pendít* meg, de ez sem egyértelmű.” Bizony nem. Ám ha a reménysugarat sikerül felvetni, akkor tán a vonal megpendítése sem reménytelen próbálkozás. – „Spellman bíboros a hidegháború *legélesebb hívének* bizonyult.” A *legharciasabb* minősítés sem mondana kevesebbet, s még találó is volna.

Emberre nem illik az *éles*, kardra annál inkább. Akár *kétélű* is lehet. Átvitt értelemben: kétélű vádaskodás az olyan, amely a vádlóra is veszélyessé válhat (bumeranghatás). Furcsán hangzik tehát a következő megállapítás: „általános a kételkedés: nem

kétélű kard-e a japán közeledés.” Még furcsább: „bizonytalan, hogy a *kétélű* fegyver kinek a javára sül el.” Az

olyan fegyvernek, melynek éle van, nem az a dolga, hogy elsüljön. Bár – mondják – néha még a kapanyél is elsül. Mindig rosszul sül el a nyelvszokás semmibe vevése.

Simon Zoárd

MIKOR MONDJUK, HOGY „ÜGYMOND”?

Hírlapokban divatba jött az „ügymond”. Néhány évvel ezelőtt még megmosolyogtuk volna e szó használatát, olyan régiesnek érződött. Arra a kérdésre, hogy melyik magyar író használta gyakrabban utoljára, gondolkodás nélkül – és ellenőrzés nélkül – rávágtuk volna: Jókai vagy talán Jósika Miklós. Most pedig fölbukkant a homályból. Nemcsak publicisztikai írásokban tűnik szembe, hanem gyakran megüti a fülünket, például így: „A szövívő szerint a közép-amerikai fejlemények, ügymond, az USA biztonságát veszélyeztetik.” (Rádió, 1984. júl. 10.). Egy másik példa: „Bolíviában a hadsereg nem fogja tétlenül szemlélni, ha az országban, ügymond, áttekinthetetlen helyzet jön létre.” (1984. november).

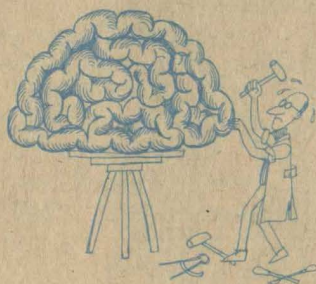
Örülhetünk az „ügymond” újjáéledésének, mint olyan jelenségnek, amely nyelvünk aktív szókincsét gyarapítja, sőt hiányt is pótol. Kifejezi, hogy a következő gondolatsor nem a szerzőtől, nem a hír közlőjétől származik, hanem mástól, akit név szerint esetleg nem is nevez meg; talán nem is egyetlen embertől, hanem az emberek csoportjától ered az idézni, összegezni kívánt gondolat vagy vélemény.

De ezenkívül is van szerepe e szónak: a közbeiktatott „ügymond” szócska plasztikusan mutatja be, hogy a szerző *elhatárolja magát* az idézet tartalmától. Ha a szerző csupán idézni akar, ahhoz teljesen elegendő írásban az idézőjel, szóban a „véleménye szerint” vagy hasonló kifejezés, és nincs szükség a

gondolatmenetet mégiscsak megszakító „ügymond”-ra, hiszen enélkül is világosan fölismerhető, hogy a szerző idegen gondolatot, másnak a megállapítását vagy véleményét ismerteti. Az „ügymond” beszúrása által tehát a szerző – író, hírlapíró, hírszerkesztő – értésünkre kívánja adni, hogy az, ami következik, nem az ő véleménye, sőt egy kis pejorativ mellézköngét is hozzáad az idézethez, mintha ezt mondaná: „Én ugyan közlöm, mit mondanak mások, de nehogy félreértsék, ez nem az én saját véleményem, sőt nem is értek vele egyet.”

Az „ügymond” szócska ilyenén használata – mint az a fenti példákban is történik – színezi a stílust, és örülhetünk, hogy újjáéledt. De éppen ezért kellene vele csinján bánni. Divat lett ugyanis mások véleményének ismertetése előtt olyankor is használni, amikor a szerző csupán tárgyilagos ismertetésre törekszik, netán egyet is ért az idézettel. Például ebben a mondatban: „A kísérlet vezetője közölte, hogy az űrhajó műszerei, ügymond, elejétől végig kifogástalanul működtek.” Ez esetben az „ügymond”-ra egyrészt nincs semmi szükség, másrészt – és ez a nagyobbik baj – ezáltal elmosódik az előbb említett tartalma, hogy ti. a szerző elhatárolja magát az idézettől és annak tartalmától. Mellőzük tehát ilyenkor az „ügymond” használatát, mert ezáltal jobban megőrizzük a föléledt nyelvi fordulat íztét.

Kolben György
Budapest

Tudatformálás

A -gat képző és a gat szó új jelentéséről

A szakirodalomban régóta gyakoritónak nevezett képzőknek valójában csak egészen kis töredéke fejez ki a szó szoros értelmében vett gyakoritást (ismétlődő cselekvést). A legtöbb gyakoritónak minősített képző ma már egyrészt nem produktív (azaz nem alkotunk vele új igét), másrészt a vele valamikor megalkotott származékok sem gyakorító jelentésűek.

Az ebbe a kategóriába sorolt képzők közül egyedül a -gat, -get produktív, de ennek egyetlen produktív funkciója nem a gyakoritás, hanem a cselekvés immel-ámmal, nem szívesen, a kellenél kisebb mértékben végzett voltának a kifejezése. Ezért inkább ritkító képzőnek kellene neveznünk.

A -gat, -get ugyan ma is sok igéhez hozzátehető, de az így létrejött képzett alakok minden esetben a cselekvés csökkent értékűségét fejezik ki. Néhány példa, ahol a -gat, -get újabb igékhez járul: *bütyköl – bütykölget, vacakol – vacakolgat, matekozik – matekozgat, fotózik – fotóztat*. Ezeknek a hatására már a régebbi, -gat-tal létrejött igék nagy részének a jelentése is ártértékelődött. A *tanulgat* például nem azt jelenti, hogy valaki gyakran, többször vagy folyamatosan tanul, hanem éppen az ellenkezőjét: kis intenzitással, kevésbé eredményesen, ritkán, kedvetlenül, keveset tanul. Hasonlóan értelmezhető a többi -gat, -get képzős ige is: *tudogat, írogat, jegyezget, készültget, dolgoztat, eszeget, iszogat*.

Következzék most néhány olyan további példa az írott nyelvből és az újabb magyar szépirodalomból, ahol maguk a nyelvhasználók értelmezik így a kérdéses igealakokat:

Dolgoztatunk, fizetgetünk...

„Nagy élvezettel *olvasgatam* Esterházy termelési regényét – így pontos, hogy *olvasgattam*, mert egyszerre négy-öt, maximum tíz oldalnyira tudtam koncentrálni, de úgy voltam vele, hogy bárkikor, bárhol, bármely részen ütöttem fel, élveztem a humorát, fíntorait, különleges nyelvi leleményeit, játékoságát, szóval szórakoztatott, annak ellenére, hogy egyszerre képtelen lettem volna végigolvasni.” (Szinetár Miklós: Továbbjutni (mert lehet), ÉS, 1980. szept. 6. 5. – A kiemelések itt és végig tőlem valók.)

„– Az általános iskola befejezése után szakközépiskolába mentem. Felvettek. Tanultam. Anyám dolgozott és túlórázott. Apám *dolgoztatott* és ivott.” (Népszabadság, 1981. jan. 18.)

A következő, hosszabb szövegrészlet, amelyet Szikszai Károlynak Döbrentei Kornéllal folytatott beszélgetéséből idézek, azért fontos, mert nemcsak a -gat képzős alakok jelentését magyarázza, hanem egyúttal azt is, hogy milyen szociológiai tényezők állnak az új jelentés hátterében. Mivel hiányzik a valódi és céltudatos, értelmes

cselekvés lehetősége, csak „gat/getünk”:

„A történelem folyamán minden nemzedék valamilyen kipurálhatta magát. Még tévedhetett is. Úgy veszem észre, a mi nemzedékünk az erőpróbára nem kapott lehetőséget. Igazából nem tudjuk, mit érünk, mire vagyunk képesek. Hallottunk a felelősségről, de tulajdonképpen semmiért nem vállaljuk, igazán nem vállalhatjuk, hiszen hiányzik hozzá a tett, a valódi cselekvés. Mintha ki lennénk rekesztve a saját sorsunkból is... A hétköznapi forradalmisága az, hogy nem történik semmi. Élünk, *létegetünk*, és nyilvánvaló, hogy ez a helyzet megszüli a maga különleges ideológiáit.” (Élünk, 1980/9. 745)

Ilyen értelemben szerepel maga az igésült *gat, get* Tandori Dezső Horror című versében, valamint Fenákel Judit egyik regényében:

„akkor inkább / el / gatgetek / Réműletemben” (Egy talált tárgy megtisztítása-kötet).

„Helyreáll a világ rendje lassan nálam is, mert újra *rajzolatok*. Még csak *gatok*. Ha itthon leszel, rajzolni is fo-

gok.” (Dokumentumok U. M.-ről, Szépirodalmi, 1975. 139)

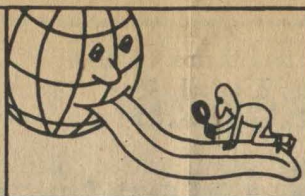
Van példa a *gat* képző (?), ige (?) főnevesülésére is. A *gatás* főnév Esterházy Péternél szerepel a fentiekhez hasonló értelemben. Spionnovella című írása (Pápai vizeken ne kalózkodj!-kötet) három részből áll. A három rész címe a következő: *Hallgatás, Kihallgatás, Gatás*. A *gatás* főnév az előző kettőhöz képest feltétlenül érték- és intenzitáscsökkentést jelez, elbizonytalanodást mutat.

A képzőnek ez a jelentés-változása érdekes példája társadalom és nyelv egymásra hatásának. Egy igeképző funkciója értékelődött át részben annak következtében is, hogy a mindennapi életnek szinte minden területén általánossá vált egy bizonyos magatartásforma, szemléletmód, egy sajátos viszonyulás a dolgokhoz. Ez pedig: a bármilyenfajta tevékenység lebecsülése, ironikus kezelése. E magatartás mögött az az élmény áll, hogy a célirányos cselekvés ténylegesen lehetetlenné vált, megnehezült, vagy legalábbis így érzékeljük.

Nem véletlen tehát, hogy a -gat, -get jelentése éppen ilyen irányba módosult. Természetesen ehhez a változashoz nyelvi feltételek is kellettek: az, hogy a -gat gyakorító funkciója valószínűleg mindig csak másod- vagy harmadlagos volt, hogy a gyakoritás kifejezésére mindig rendelkezésre állt egy, a -gat-nál sokkal egyértelműbb lehetőség (*gyakran* + ige) és az, hogy a gyakoritás a magyarban soha nem volt grammatikai következményekkel járó kategória.

Fabó Kinga

A szállástól a szállóig

Látszólag rövid az út a két szó közt, hiszen azonos a tövük, jelentésük is rokon. A valóságban azonban legalább egy fél évezred van köztük, ami használatukat illeti.

A *szállás*-ra már a XIII. századból van adatunk: olyan hely, ahol az emberek egy időre megtelepedtek, letáboroztak; tehát ideiglenes, főként tavaszi-nyári tartózkodásra való település (sátor)tábor. Ebből számos további jelentés fejlődött: állatok telelő helye, gazdasági épületek a határban. Ezt a többé-kevésbé ideiglenes jelleget, a különösebb kényelem nélküli egyszerűséget érezteti ma is a *munkás-* és a *nővérszállás* elnevezés.

A szállás ritkán fogadott be alkalmi vendégeket, utasokat; erre az országutak mentén a *csárdák*, a nagyobb településeken pedig a *vendégfogadók* szolgáltak. A csárdában a vándorok és utasemberek megalhattak a tágas ivóban, a padra terített subákon, télen a kemencepadkán. A fogadónak már szobái is voltak az utasok számára; egyesítette a vendégeket étellel-italal váró kocsma, *vendéglő* és az egyszerű *szálló* szerepét. A *beszálló vendéglő* abban különbözött tőle, hogy az utasok kocsija és lovai is helyet kaphattak a kocsisín alatt vagy a tágas udvaron és istállóban.

A *csárdák* és *vendégfogadók* világa a középkortól egészen századunk elejéig tartott. A *fogadó* szó annyira beleygőkereszt a nyelvi tudatba, hogy Szabolcska Mihály a múlt század vége felé „egy párizsi *fogadóban*” – így nevezi a fényes, pompázatos Grand Cafét – mereng azon, magyar cigánymuzsikát hallgatva, hogy a ménes ott delelget valahol egy csárda mellett... (Pedig a *vendéglő* szó már az 1800-as évek elején használatos, az előkelőbb *étterem* is feltűnik 1835-ben, a *kávéház* pedig – meglepő módon – még korábbi: már Mikes leveleiből ismerjük, a XVIII. század elejéről.) Krúdy és hősei még a századfordulón is kisvárosi fogadókban üldögéltek. A cégek neve tucatszám ismétlődött az országban, mégis valami sajátos, egyéni hangulatot adott mindegyiknek a *Korona*, *Török Császár*, *Arany Sas*, *Fehér Ló*, *Vörös Ökör*, *Hársfa*, *Három Rózsa* meg a többi név.

Szálloda szavunk már 1842-ben megszületett a nyelvújítók jóvoltából, de csak a nagyvárosi fejlődéssel terjed el; ahogy Czuczor-Fogarasi szótára 1870-ben megjegyzi: „nagyobb szabású intézmény, különösen a francia *hotel* jelentésében”. Érdekes, hogy a jóval régibb *szálló* szavunk milyen lassan, hosszasan jelentésváltozásokkal jutott el mai jelentéséhez: először valahol megszálló személy, szállóvendég volt, majd telepes, gyarmatos; újabb fordulattal helyet jelölve: szállás, kvartély, kisebb vendégfogadó, főleg mesterlegények számára, s csak legújában azonosult a *szállodá*-val. Sőt ma jobb csengése, előkelőbb színe van emennél. A *munkás-* és *nővérszálló* is rangosabb a *munkás-* és *nővérszállásnál*. Az új luxushoteleket pedig általában így emlegetjük: *Fórum*, *Átrium*, *Hilton szálló* (bár hivatalos nevükben *szállodák*).

Mostanában országszerte megsokasodtak a magyaros ízekkel és hangulatos nevekkal csalogató *Birka*, *Csülök*, *Paprika*, *Betyár* és *Tölgyfa csárdák* meg az utak mellé települt *autócsárdák*. Vajon magyarkodás, népieskedés e divat forrása? Talán inkább a „vendéglátóipari üzemegek” névtelen egyhangúságából való kitorés vágya ez, az egyénire való törek-

vés? Hasonló jelenség az is, amiről nemrég hallottunk: egy dunántúli város *szálló*-ját a hagyományörző lokálpatrióták *fogadó*-ra, régi nevére szeretnék visszakereszteltetni. A hivatalos véleményt nem ismerjük, vannak azonban, akik ellenzik a cserét, mondván, hogy a *fogadó* szó ósdi és vidékies hangulatú, nem illik egy modern *szálló*-hoz, mely ugyan még a múlt században épült, de korszerűvé újjították. Lehet azonban, hogy mégis a hagyomány híveinek van igazuk: nosztalgiaszomjas korunkban talán éppen a romantikus ódonság adna vonzóerőt a *fogadó* névnek.

Kovalovszky Miklós

Éber szemmel, füllel

MI A CSODA?

IDEIGLENESEN. ENERGIATAKARÉKOSSÁG MIATT 1985. jan. 17.

A MÁV több vonatot nem közlekedtet

Egyetlen egyet se? – Szó sincs róla! A cím alatti szöveg arról tájékoztatja az utazóközönséget, hogy a MÁV energiatakarékossági okokból *néhány vonat közlekedését szünetelteti*. Ez pedig egészen más, mint amit a cím ígér.

T. Urbán Ilona

VÁLSÁG

SZOMBAT JANUÁR 5

18.25 TÁJAK, VÁROSOK, EMBEREK

Képeslapok Indiából

A legutóbbi tragikus események az érdeklődés előterébe állították Indiát, ahol a külpolitikai szerkesztőség forgatócsoportja a pandzsábi válság tetőpontján jár. A *panoramában* sugárzott *adósítás* után, *szüntel* néhány feszültséget sejtető, mégis szép indiai képeslapot láthatunk.

Szerkesztő-riporter: Kalmár György, Vágó: Fellegi Mária. Zenei szerkesztő: Keceli Zsuzsa. Gyártásvezető: Szeberényi János. Operatőr: Neumann László

18.55 Reklám

19.10 Idősebbek is elkezdhetik ...

Tévétorna

Vajon hogyan járhat egy forgatócsoport a válság tetőpontján? – kérdezi a lefényképezett újságrészlet beküldője, Sasvári Kálmánné (1112 Budapest, Fehérló u. 4/B).

Sehogy! Válságok tetőpontján nemigen lehet járkalni. A külpolitikai szerkesztőség forgatócsoportja Indiában járt, mégpedig éppen akkor, amikor a pandzsábi válság a tetőpontra volt. Lehet, hogy a műsorszöveg megfogalmazója is így gondolta. Kár, hogy túl tömören fogalmazott.

T. Urbán Ilona

NÉHÁNY SORBAN EGY VAS ISTVÁN-VERSÉRŐL

„...A vers prózaisága... csak akkor ér valamit, ha – lényegét tekintve – azért líra rejlik benne”
(Vas István Ráérünk című kötetének Könyvvilág-beli ajánlásából)

Egy vita tanúja

Ahogy ti a világlíráról beszéltek!

Akármihez nyúltok, a téma kikészül.

Mennyi fogalom! De nem maradt bennük él-

Et egy fikarcnyi sem. Annál több elmeél.

Szegény költő kedve elmegy az egésztől,

És csak annyit mondhat: A fene belétek!

Ez a vers a köznapi beszédet alkalmazó epigramma. Vas István mint kivüálló, szemlélő tanú látszólag kötetlenül veti papírra dokumentum értékű tapasztalatát. De a gondosan kimunkált mondattani háló, a mondatok és szavak versbeli pozíciója, a logikumnak grammatikai formába öntése a közbeszédben olyan szervezethez teremt, amely Vas alkotói módszerének lényegül a kötetlen kötöttség elvét sugallja. Így a versre állított előzmény (ok), a megszólítás erejű felkiáltás: *Ahogy ti a világlíráról beszéltek!* (önállósított mellékmondat) kijelöli a következő mondat: *Szegény költő kedve elmegy az egésztől* helyét, a nyelvtanilag szorosabb alárendelésen viszont lazít ennek a késleltetése, továbbá az, hogy az alárendelő összetett második versmondat (*Akármihez nyúltok, a téma kikészül*) az első főmondat mellérendelő viszonyú. Majd a két versmondatnyi részletező ok és a tömör okozat fogja össze a *bennük él-elmeél* kulshelyezettű rímpárt. Az élettől szabálytalanul leválasztott *él* itt a „bántó, támadó célzat” (vö. ÉKsz.) jelentéssel hívja a köznapi szavakhoz „illetlen” régies, választékos rímet, az *elmeél*-t, hogy az öncélú, könnyed elmélkedésnek a valószínűségétől-lényegtől, az élettől idegen mivoltára essék a

hangsúly. S ha a rímképletet nézzük: a b c c b a -, nemcsak a gondolatkört zárja tökéletesre, hanem megfelelő részét is egymáshoz rendeli: a *beszéltek*-re a válasz a profán csattanó (*a fene belétek!*), s hogy a *kikészül*-re disszonánsan üt az *egésztől*, még inkább aláhúzza a költő mondanivalóját. A vers e hibátlan belső egységét éppen a kötetlen kötöttség elve biztosítja.

A *fogalom* és *él* egyazon sorban szintén különleges nyelvi bravúr, mert Vasnál a fogalmi jelentés válik képszerűvé, a nyelv prózai elemeinek jelentése. Nem használ stilisztikai értelemben vett képet, elhagyja a lehetséges metaforikus átrendezést. Fenyő István találó jellemzésében „szellemének absztraháló mozgása” ugyanis minőségileg új fogalomalkotást eredményez, ahol a költőileg nem „megfelelő” szó a befelé táguló kapcsolatok síkján sokszorosan motivált trópusává válik (minden sor, betű és vessző – Pilinszkytól véve a példát – „tökéletesen azonos önmagával”), és az általános igazságok kifejezése mellett a személyes élmény rétegeit is elmélyíti. Vas ezt az erős fogalmiságot állítja a költészetet bántó üres fogalmakkal szembe.

A közlésmód is sajátos, kettős arculatú. A tanúi szerepből adódóan a beszéd lé-

lektanát tükröző „próza” a harmadik személytől kifelé, az „általános” (ti) alanyra irányul, míg a nyelvtani személyek (cseréje) viszonya egy ezzel ellentétes vonulatot rajzol: a megszólításhoz a megszólító költői szubjektum társul, aki a harmadik személyű „vers-én”-ben manifesztálódik. Bár az „én” a „nem én”-nel mondja az „én”-t, a személyesség a személytelenbe fordulva ismét visszatér ön-

magához (Vas nem tűnik el a közlésmód mögött!). A kivüállás és beleélés nézőpontjának azonosságában ez a kettős perspektívájú retorikai építkezés is a rejtett lírát tárja föl számunkra.

Végül mindezzel a metrikus dikció párosul, amely ugyancsak kötötté teszi a kötetlenséget, s az élőszót, a köznyelvet poétizált beszédé, nyelvvé alakítja.

Gáspári László

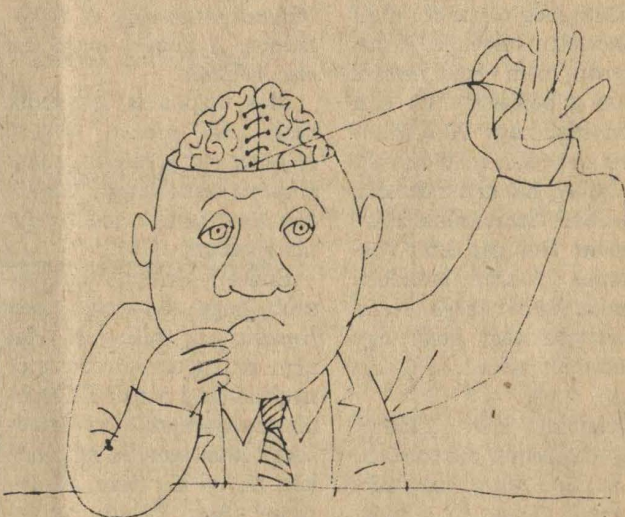
Vidám sarok

Anélkül, hogy megbántanánk...

Pais Dezső a gondos szerkesztők mintaképe volt. Minden kéziratot tüzetesen átolvasott. Igyekezett római és arab számokkal, nagy- és kisbetűkkel tagolni a mondanivalót. Az egyéni stílusba nem nyúlt bele, csupán a legszükségesebb módosításokat kérte a szerzőtől. Neki is volt persze néhány nyelvi kedvence vagy „fekete báránya”. Nem szívelte a „zömmel” szólást, pártolta viszont az „illetleg” kifejezést (a *-lag*, *-leg* rehabilitálása végett) és a *-nók*, *-nök* ragot.

Egyik kéziratomat tövirül-hegyire megbeszéltek, és én végrehajtottam a kívánt változtatásokat. Meglepetésemre a véglegesen átszerkesztett szövegben három helyen mégis *-nók*, *-nök*-öt találtam az eredeti *-nánk*, *-nénk* helyett. Mivel én ezt a régies végződést soha nem használtam, ezért diszkréten visszajavítottam. Cikkem a Magyar Nyelvnek abban a számában, ahogy ígérve volt, nem jelent meg. Bementem az egyetemre, ahol az azóta elhunyt Mikešy Sándor barátom és kollégám gondozta a kéziratokat. Érdeklődtem, miért nem közölték a cikket. Derűsen nézett rám: „Az ’öreg’ méltányolta ugyan karakán viselkedésedet, de morfondírozott, hogyan *torolhatnók* meg finoman ezt az ellenakciót anélkül, hogy *megbántanánk* (igy!) a szerzőt. Úgy döntöttünk, hogy ’büntetésül’ csak a következő számban hozzuk. Ne aggódj, hamarosan jönni fog.” Jött is. A *-nánk*, *-nénk* benne maradt változatlanul.

(szepes)

Fűzi az agyát

Pénzügyi dilemmák

Szorult gazdasági helyzetünkben minden állampolgárnak kötelessége, hogy tudása szerint hozzájáruljon a bajok megoldásához; vagy szerényebben: a megoldás kereséséhez.

Ezt teszi e sorok írója is, amikor az olvasók (és különösen a közgazdász olvasók) szíves figyelmébe ajánlja megfontolás céljából sokat tapasztalt népünk évszázados (és gyakran lesújtó) véleményét a pénzről. Ez a vélemény mindenekelőtt a nép ajkán élő közmondásokban ölt testet.

Nehéz az élet kevés pénzzel, mert *Ha egy pénz a jövedelmed, kettőt ne költés!*, és főleg pénz nélkül, hiszen *Minden híján van, ki pénz híján van.* Hogy mást ne is említsünk, *Ha pénzed nincs, vargatorba mehetsz; Pénzzel jár a fogadás és Pénzzel járják a vásárt.* Viszont *Ha nincs piz, igyál viz!*, ahogy az óbudai kocsmáros mondja. Betelt a pohár, így nem mehet tovább! Elő kell teremteni...

Lássuk hát a pénzszerzés módjait! Hittel? Csakhogy *Kinek mennyi pénze, annyi a hitele.* Ördögi kör: nincs az első, tehát nincs a második. De ne búsuljunk, mert *Kamatos pénz az emberrel egy tából eszik, azaz Az adósság az emberrel egy tából eszik.* Ez arra utal, hogy az adós helyzete még rosszabb, mint a nincstelen szegényé. A mai világban nem kell messze menni a példaért. Sok eset bizonyítja, hogy *A kölcsönkorpa nem hájasítja a dísznót.*

Lépjünk hát ki a tisztesség keretéből? Szerezzünk akárhonnan? Tán igaz, amit Vespasianus császár mondott: *A pénznek nincs szaga?* Nem. Olyannyira van, hogy *Egy hamisan jött pénz száz igazat elhajt.*

Dolgozni kell. Előnye, hogy értékeljük a keresetet: *Az becsüli a pénzt, kinek körme kopik utána; Ki a pénzt nem keresi, nem is becsüli.* Ér-

demes hát dolgozni, hiszen *Fekete kézzel keresik a fehér kenyeret; Fekete kéz fehér pénz.*

Ha sikerült egy kicsit szereznünk, a szerencse is ránk tekint, ugyanis *Oda megy a pénz, ahol van; Pénz a pénznek apja; Pénztől származik a pénz; Pénzzel lehet pénzt keresni; Többől több gyűl a csűrbe.*

Ezzel meglennénk, de mi lesz vele?

Nehéz a pénzt megkeresni, de könnyű elkölteni. Lássuk, mit tudunk a könnyű pénzköltésről. Egyesek szerint *Kerekes a pénz, hamar elgurul.* Azzal is érvelnek, hogy *Azért gömbölyű a pénz, hogy forogjon.* Az, hogy *Elrepül a pénz, sas van azon* összetett kérdés. Az első fele sajnos örök igazság, a második azonban csak azokban a monarchikus időkben volt valóban helytálló, amikor valóban rajta volt az osztrák sas.

Egyszóval, indokolatlan könnyen túladni rajta. Tegyük el, mivel *A pénz tartva tenyész, költögetve vész; Avas pénz, avas túró, avas szalonna, avas becsület – nincs kárára egyik is a gazdának; Könnyű a pénzről a penészt letörölni.*

Elutasítottuk a költekezést, de ne essünk át a ló másik oldalára, mert *A pénz szerelme gonoszság gyökere,* példa rá az elégedetlenség: *Fősvénynek sosem elég; az aszkétizmus: A fősvény maga sem mer jóllakni.*

Más csapda is leselkedik ránk: *Aki pénzes, kényes; A pénzt rüt kevélység szokta követni,* azaz *Mikor a bányában pénzt vernek, sok kevélyt támasztanak.*

Ennél is sokkal veszélyesebb, hogy *A pénzben nincs komaság, se rokonság.* Hát nem rettenetes következményekkel jár a pénz?! Elidegenít szereteteinktől, az emberektől általában, és magához köt: *Atyafi kas búza, teli erszény pénz; Testvér az erszény, atyafi a bugyelláris;*

Rokonom a kas, barátom az erszény.

Tán dobjuk el verejtékkel szerzett vagyonunkat, hogy visszaszerezzük felebarátaink szeretetét? A bölcsek nem ajánlják, mert *Ha nincs pénzed, nincsenek barátaid; Addig tart a barátság, míg zsíros a konyha.*

Mit tegyünk?

Hiába mondják, hogy *Aranykulcs minden ajtóba be-*

leillik; Kinek pénze van, mindene van; Pénz beszél, kutya ugat; Sokat tud a pénz, ha egyszer Pénzen mindent lehet venni, csak édesanyát nem.

Egy a megoldás: *Nem jó mindenkor csak a pénzre nézni.* (A közmondásokat nagyrészt O. Nagy Gábor Magyar közmondások és szólások c. munkájából vettem.)

Barta Péter
(Budapest)

A nyelv és a nyelvek

Szerkesztette: Kenesei István. Gondolat, 1984.

A hetvenes évek elején néhány fiatal nyelvész, Szépe György útmutatásával kísérletet kezdeményezett a középiskolai magyar nyelvtan oktatásának megújítására, csatlakozva az ez idő tájt készülő oktatási tervekhez és reformokhoz. A munkaközösség tagjai tankönyveket írtak, a tanárok számára pedig kézikönyvet állítottak össze a nyelvtudomány legújabb eredményeiről, a nyelvészet mai kérdéseiről. Ebből az összegzésből készült mostani könyvük, amely már ismeretterjesztő, tudománynépszerűsítő kiadvány, s nemcsak a szakembereknek szól, hanem nyelvi kérdések iránt érdeklődő olvasóknak is.

A kollektív munka szerzői – Bánréti Zoltán, Füredi Mihály, Kenesei István, Komlós András, Mártonfi Ferenc, Pap Mária, Radics Katalin, Terts István és Tóth Pál – mindannyiunkat foglalkoztató alapkérdéseknek erednek a nyomába: Mi a nyelv? Mit értünk kommunikáción? Miként keletkeztek az emberi nyelvek? Ezekre kap választ az olvasó a könyv első fejezetében. Majd különböző nyelvléirási rendszereket ismerhet meg, betekinthez a nyelv rétegeibe, a hangok, szavak, mondatok rendjébe, a jelentések világába. A könyv második fele már nem a nyelvről, hanem a nyelvekről szól: az egy nyelven belüli változatosságról s a világ nyelveinek sokféleségéről.

A nyelv természetesen nem választható el használatától, az embertől. Ez alaptétele a könyvnek is; egyik legszínesebb fejezete az anyanyelv elsajátításával, a gyermek beszédének fejlődésével foglalkozik. De legalább ilyen tanulságos a beszéd és a gondolkodás összefüggéseinek feltárása a pszichológia oldaláról, a nyelv és a megismerés kapcsolatának áttekintése pedig a filozófus nézőpontjából.

Tanulságos kísérletekkel és elgondolkodásra készítő érveléssel találkozunk az az olvasó, aki biztos nyelvi, nyelvtani fogalomismerettel veszi kezébe ezt a könyvet. A kötethez csatolt tárgymutató megkönnyíti munkáját, a gazdag, tematikus irodalomjegyzék pedig elősegíti további bűváradását.

H. N. E.

Krónikák parasztsorsokról

Virágzó memoáriródmunk egyre terebélyesedő ágát alkotják a paraszti önéletírások, népi emlékezések, mai krónikák, Juhász Ferenc szavaival élve: a kétkeziek, hajdani elfáradók és gyötrött-álmúak élet-vallomásai. Íróik – a tegnapi paraszti társadalom cselédei, summásai, nap-szamosai – ösztönösen induló tehetségekből eszmélő embe-rekké, sokszor tudatos művészekké lettek, s egyre-másra találkozunk velük könyvek, gyűjteményes kötetek, folyó-iratcikkek lapjain. Berényi Andrásnénak 1975-ben jelent meg „Nagy Rozália a nevem” című életírása; Gémes Esz-ternek 1979-ben „Mindig magam” című önvallomása; Györi Klára emlékezése, a „Kiszáradt az én örömem zöld fája”, 1975-ből való; Tamási Gáspár „Vadon nőtt gyöngyvirág”-át 1971 óta olvashatjuk, s íme a „leg-újabb”, Martonné Homok Erzsébet „Családi króniká”-ja, 1983-ban került a könyvesboltokba. De bennünk él még, olvasókban, az 1974-es Gondolat-kiadvány, az „Emlékül hagyom...” kötet, amelyben tíz sors elevenedik meg tíz parasztíró – köztük Gyovai Pál, Bujdosó Mihály, Kanfi Horváth István, Laczkó István, Vankóné Dudás Juli – tollából, s 1980-ban megismerhettünk egy újabb gyűjteményt, Gazda Józsefnek „Így tudom, így mondom” című könyvét, három-száz erdélyi falusi ember val-lomását.

Belső intellektuális erejük és az emlékállítási igénye készítette a népi alkotókat – felsorolásuk itt nem teljes, csupán jelzésszerű – az írásra; megmutatni a fiaknak, unokáknak, miként éltek apáik, nagyapáik. Személyiségük meghatározza témáikat: a századforduló körüli, a két világháború közötti paraszti életet, a munkát és a katonás-kodást, a családot, a gyerek-nevelést.

A népi emlékező próza leg-jobb képviselői mint különö-sen tehetséges emberek, az irodalmi nyelv normái felé

törő igyekezetükben a nép körében élő nyelvnek meg-szépített, nemesített változa-tát használják. Nyelvük a népi közkinccs írói to-vábbfejlesztése, magas szintű egyedi jelentkezése. Erejüket az anyanyelv belső lehetőségeinek mozgósításá-ból nyerik, hiszen a népi alkotók a nyelvet mint saját szellemi kultúrájuk hordozó-ját nem is beszélnek, hanem élik. Nyelvük jobban őrzi az ősi ösztönöket – a gondolko-dás hagyományos formáit, a képekben való látásmódot, a szemléletességet, beszéd és írás egységét. Írásaik leg-szembetűnőbb nyelvi jelleg-zetessége az, hogy a fogalma-zásmód, a hangnem és a stílus a beszélt nyelvhez, a szóbeliséghez áll közel. Jellemző rájuk a népkölté-szetből, más népi műfajokból ismert epikusság, amely ezúttal szabad asszociációs készséget, részletező, pontos leírást, kerek történetekben való előadásmódot, a lélek mélyéről feltörő érzelmi motívációt és humort jelent. Szerkesztési technikájuk, a mesélés, időrendiségen nyugszik, ám a szigorú idő-rendet az elmondott esemé-nyekből szorosan következő asszociációk bontják meg, s ennek legszembetűnőbb nyel-

vi vetülete az igeidők vál-takozása.

A képekben való lá-tásmód, a képi nyelv kö-zös sajátossága a paraszti em-lékezéseknek. Megérezhetjük ezt például az önéletírók szó-lásain, hasonlatain. (Tudjuk, hogy az ilyen szókapcsolato-kat létrehozó szemléletesség-ben van a népnyelv egyik fő nyelverterető ereje.) Csupán izelítőként ragadok ki néhá-nyat gyűjteményemből: *a né-ni nem fakajt se jót, se rosszat (nem szól egy szót sem); Ha-jítsd el a cipót a hónod alól!* (Emeld föl a kaszát!); vagy: *ez olyanfajta ember, ha küldik, jön, ha hívják, megy.* Találók a hasonlatok is: *úgy hortyo-gott András, mint a sűrűre főtt szilvalekvár; az ura olyan, mint egy szűnyogcsászár, olyan mint egy ceruza.* Kifeje-ző képek keletkeznek ismert köznyelvi kifejezések megújí-tásai nyomán, ilyenek, mint *bele tudtam kapaszkodni az életfának ágába, vagy a szív, a lélek nem tudta magát kitá-rulkoztatni.*

A népi memoárok szöveg-tani, stilisztikai, nyelvi jelen-ségei erősen árulkodnak ar-ról, hogy alkotóik a népből jöttek, hogy nyelvhasznála-tuk egy-egy nyelvjárásból táplálkozik. A már említett szövegek között is találunk nyelvjárásias izűeket: *nem ríj ezalatt a föld; az eső csüngeti a lábát.* Ám kedvünkre gyűjt-

hetünk az írásokból elsődle-ges nyelvjárási elemeket, pél-dául embert, környezetet, szokásokat felidéző tájszókat: eljöttünk, olyan *cinkácskák*, leányocskák és játszottunk – olvashatjuk Györi Klára írá-sában, s tudjuk, hogy a Szé-kelyföldön *cinká*-nak mond-ják a fiatal leányt. Vagy más-honnan vett példánk az *ácsánkodik* tájszónak a Jász-ságban használatos 'pöröl' je-lentését eleveníti meg: „Vég-re halljuk, gyönek édes-nyámék, *ácsánkodik*: – Gye-re már, nyissad az ajtót!” A parasztíró minél tudato-sabb szépíró, annál inkább csak eszközként használja nyelvjárását, akkor, amikor szereplőit beszélgeti, önmaga belső beszédjét írja le, vagy amikor szereplője töprengé-sébe éli bele magát. A Szeged környéki tanyavilág szülötte, Gémes Eszter például izes irodalmi nyelven mesél, de társait mindig a hazai nyelv-járásban szólaltatja meg. Könyve ily módon az írott és az élőbeszéd, az irodalmi le-írás és a nyelvjárási beszélge-tés szép ötvözete. A népi epi-kának ez az új ága általában véve is olyan irodalmi műfaj, amelynél közelebb az iroda-lom talán még sohasem állt a nyelvjárásokhoz, a népnyelv-hez. Érdekes paradoxon ez éppen ma, napjainkban, a nyelvjárások lassú átalakulá-sa idején, hogy az irodalomba emelkedik a sokszor legtisz-tább, legképeesebb tájnyelv, népnyelv!

Nemcsak dokumentumér-tékük miatt maradandók hát e parasztélet-krónikák, naiv emlékezések. Hanem azért is, mert legjobbjaik nyelvükben a magas irodalmi nyelvet és a nyelvjárásokat ötvözik – ösz-tönösen vagy tudatosan – művészi módon. S e két pó-lust jelölte meg Bárczi Géza nyelvfejlődésünk két sark-pontjának immár húsz évvel ezelőtt, de megállapítása biz-ton érvényes mai irodalmi nyelvünkre is, amelynek egyik összetevője éppen ez, az anyanyelv belső erőire tá-maszkodó népi emlékező próza.

Heltainé Nagy Erzsébet

Éber szemmel, füllel

GASZTRONÓMIAI KUDARC - AVAGY KÉPZAVAR A JAVÁBÓL

Szarajevót sikerült gyorsan elfelej-tenie.

— Keserű gombóc volt, de nem sokat rágódtam rajta. Ha az ember előre tudja, hogy amúgysem győzhet, akkor könnyebben megemészti a vereséget.

Természetesen nem *keserű gombóc*-ról, hanem *keserű pirulá*-ról van, illetőleg volt szó. Ezen pedig nincs mit rágódní, ezt bizony *le kell nyelni.*

(Magyar Ifjúság, 1984. dec. 14.)

Iskola és nyelvhasználat

Az anyanyelvi oktatás talpköve minden időben magától értetődően a szorosabb értelemben vett nyelvi tananyag, mely az anyanyelvi ismeretek és készségek közvetlen megalapozását szolgálja; továbbá a tanítási módszer, amely a tananyag elsajátításának hatékonyságát biztosítja. Ezek szüntelen fejlesztésének, tudományos és didaktikai-pedagógiai szempontból egyaránt a kor színvonalára hozásának általános igényéről, feladatairól itt most nem szölok. Fölvetnék azonban egy olyan kérdéskört, amely csak mintegy áttételesen érintkezik a szorosabban vett nyelvi-nyelvtani problematikával, és így nem is épül bele eléggé szervesen az anyanyelvnek mint tantárgynak a tananyagába, de amelynek a ma körülményei között az oktatásban is egyre inkább a figyelem előterébe kell kerülnie.

Az anyanyelv használatában – és természetesen nemcsak a tanulóifjúság nyelvhasználatában – egyre erősebb mértékben bukkannak fel olyan negatív jelenségek, amelyek nem nyelvi fogantatásúak ugyan, hanem – részben világjelenségként – az életviszonybeli változások szférájából, a társadalmi magatartásformák talajáról szüremkednek át, és a nyelvhasználati módjaiban rögzülve, nyelvi szokásokká kivevülve hagynak mind mélyebb nyomokat az emberi érintkezésben. Olyan, a nyelvhasználatot „kivülről” elérő, befolyásoló jelenségek tartoznak ide, mint a munkára való készségnek, a rendszerességnek és igényességnek, a gondolkodási és cselekvési fegyelemnek, az illemnek, az etikának, az ízlésnek, az értelemnek, a humánumnak, az embertársak megbecsülésének, az emberi értékek tiszteleté-

nek hiánya vagy legalábbis csökkenő volta. Ha e negatív szemléleti és magatartásbeli jelenségeknek a meglétét és hatását mindennapi életünkben nem is szabad általánosítani vagy éppen túldramatizálni, éppoly hiba volna létezésükről és nemkívánatos következményeiről tudomást nem venni, mégpedig nemcsak társadalmi viszonylatokban, hanem nyelvhasználati kihatásaikban is. (Az ezekből fakadó nyelvhasználati jelenségekről ír Deme László ugyanabban a számban. – A szerkesztő.)

A nyelvhasználat e negatív vonatkozásaiban rejlő veszélyeket nem enyhíti, sőt alkalmasint fokozza, hogy az efféle nyelvi visszasságok az ezgakt grammatika szempontjából akár hibátlan formában is megjelenhetnek, a szűken értelmezett nyelvi helyesség ügyének semmit sem vévve. Nem kell különösen hangsúlyoznom, hogy az ifjúságnak minden új jelenségre rendkívüli fogékonysága következtében mennyire megnő a veszélye az effajta jelenségek nyelvhasználatukban való elterjedésének, sőt felfokozódásának. Az ifjúság mai társalgási modorában mindezt bőven tapasztalni.

Jogosan vetődik föl a kérdés, hogy a munkára, fegyelemre, ízlésre, etikára, illemre, humánumra, értelemre nevelés a magyartanár hatókörénél, lehetőségeinél jóval szélesebb keretű feladat, még az iskolán belül is, iskolán kívüli vetületeiről nem is beszélve. Az természetesen nem is vitatható, hogy az ifjúság nyelvhasználatát kedvezőtlenül befolyásoló „külső” körülmények leküzdésében csak teljes társadalmi együttműködés, minden pozitívan befolyásolni képes tényező együttes mozgósítása hozhat

kedvező irányú változást; s az sem kétséges, hogy az iskola falain belül is csak megfelelő tantestületi együttműködés ígérhet megfelelő eredményt. Ez a körülmény azonban nem menti föl a magyartanárt a legszélesebb értelemben vett anyanyelvi nevelési tevékenysége alól.

E tekintetben a magyartanárokra nemcsak a tanulókra való közvetlen, személyes ráhatásban, az anyanyelvi ismeretek és készségek elsajátítására való felkészítés menetében, valamint a nyelvhasználatot a magyarórákon kívül is ellenőrző és irányító szerepükben várnak igen lényeges feladatok. A tantestület élesítő kovászainak kell lenniük a tekintetben is, hogy kollégáik, a más tantárgyakat tanító pedagógusok figyelmét szüntelenül tartsák ébren a tanulói nyelvhasználat viszszasságaival szemben, hogy társaik se menjenek el közömbösen sem óráikon, sem azokon kívül a nyelvi igénytelenség, trehánytság, sablonosság, ízléstelenség, durvaság megnyilvánulásai mellett. És ösztönözzék kollégáikat arra, hogy figyeljenek föl a tágabb összefüggésekre is, amelyek e jelenségeket a nyelvhasználaton kívüli tanulói magatartásformákban részben szülik, részben követik. Ha a magyartanár saját tantestületét nem képes megnyerni ennek az ügynek, legyen bár önmaga tantárgyának keretében anyanyelvi nevelési buzgalma bármily tiszteletreméltó, e nevelésben alkalmasint még fél munkát sem tud végezni.

Talán mondanom sem kell, hogy a magyartanárnak e tágabb körű nyelvi nevelő tevékenysége nem merülhet ki a szóban levő nyelvhasználati anomáliák nyesegetésében, az egész problémakör mintegy negatív közelítésében, és nem is maradhat csupán a nyelvi jelenségek felszínén. Eredményes ráhatást csak úgy érhet el, ha a tanuló nyelvi szemléletét és magatartását általános szemléletükkel és magatartásukkal összefüggésben tekinti, szemléletük és magatartásuk egészében igyekezve a nyelv-

vileg is realizálódó pozitív vonásokat erősíteni. Figyelemre, gondosságra, rendszerességre, igényességre, etikára, illemre, humánumra, az értékek tiszteletére, esztétikára, ízlésre tehát úgy nevel, hogy a nyelvhasználaton keresztül a hozzá szorosan kapcsolódó társadalmi magatartáshoz jut el, a társadalmi magatartás e vonásaiból pedig a megfelelő nyelvi magatartást vezeti le.

A tanulói nyelvhasználat „külső” fogantatású, negatív jelenségeinek a megítélése, illetőleg a kölcsönös összefüggésben és meghatározottságban levő társadalmi és nyelvi magatartás pozitív jelenségeinek az erősítése kényes feladat, alapos szakértelmet, nem utolsósorban szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai jártasságot igényel. Nagyon vigyázni kell, többek között arra, hogy a káros nyelvi jelenségekkel szemben megnyilvánuló nevelői ellenhatásban – hogy úgy mondjam – a fürdővízzel együtt a gyerek ki ne öntessék. A diáknyelvnek például sok olyan eleme van, amelyben a nyelvi kreativitás, találékonyság, az új, a változatos keresése, a humor, a játékosság, tehát gondolati és nyelvi értékek jutnak kifejezésre. Nagy hiba lenne, ha a tanulói nyelvhasználat efféle elemei az illetet, a jóízlést, a humánumot stb. nem sértik, a pedagógiai megítélésben a negatív oldalra kerülőnek.

Az anyanyelvi nevelést komplexitásában tekinteni és a mindennapi pedagógiai tevékenységben realizálni természetesen jóval nehezebb, bonyolultabb feladat, mint a tanterv és a tankönyv szűkebb körű anyanyelvi anyagát megtanítani. Ennek a tágabb körű nyelvi nevelési folyamatnak a legtöbb elemét nem is lehet tankönyvekben rögzíteni, e téren legfőképpen a pedagógusi véna, a módszerbeli találékonyság, a tanulói beszédhelyzetekhez alkalmazkodó reagáló képesség biztosíthatja a legfőbb cselekvési vezérfonalat.

Benkő Loránd

NEM ENGEDÜNK A 48-BÓL!

Felső diákoknak szóló rejtvénypályázatunk első fordulója

Ahogy ez évi 1. számunkban jeleztük is, ma útjára indítjuk nektek, vagyis az általános iskolák felsős tanulóinak szóló, háromfordulós pályázatunkat. Hogy miért „Nem engedünk a 48-ból!” a pályázat címe, azt egyelőre még nem áruljuk el, de idejében meg fogjátok tudni. Most csupán arra kérünk benneteket, fejtétek meg lehetőleg hibátlanul az első forduló mindhárom feladatát – a megfejtés összesen 12 szóból áll –, s megoldásotokat 1985. augusztus 15-ig küldjétek el az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségének címére: Budapest, Dob u. 60. (1072). A lapra vagy borítékra írjátok rá ezt is: Nem engedünk a 48-ból!

„Becézett” szavak

Nyelvünkben jó néhány olyan összetett szó is van, amelynek valamelyik tagja voltaképpen keresztnév. A csecsemők hordozására szolgáló kétfülű eszközt például *mózeskosár*-nak nevezik, az elhamarkodottan cselekvő embert pedig *hübelebalázs*-nak. Nekték az itt következő meghatározások alapján négy olyan szóra kell ráatalánotok, amelyben egy-egy becézett keresztnév húzódik meg. A helyes válaszért szavanként 2, összesen 8 pont jár.

1. Turistabakancs tartozéka
2. Pettyekkel borított apró bogár
3. Baba, amely mindig talpra áll
4. Frissen sült hús vagy hal árusítására szolgáló sátor, pavilon

Tréfás szókincspróba

Arra a kérdésre, hogy „Melyik FA nem ég el a tűzön?” senki sem kezd el keresgélni a fafajták között, hanem mindenki kapásból mondja, hogy a tréFA. Nos, ilyen találós kérdésekre kell egy-egy olyan szóval válaszolnotok, amelynek éppúgy semmi köze sincs ahhoz, ami bele van rejtve, mint a tréfának a fához. Minden jó megfejtés 1 pontot, az összes jó válasz együtt 4 pontot ér.

1. Melyik LÉ tehetetlen, mafla?
2. Melyik TÉR hordókészítő mester?
3. Melyik SZÓ pányva?
4. Melyik POR csapadék?

Állathasonlatok

Nyelvünkben számos olyan szóláshasonlat él, amelyben egy-egy állatnév is található. A túlságosan rámenős, tolakodó, kihívóan viselkedő emberre azt mondjuk: *szemtelen, mint a piaci légy*. A valamire értetlenül, hosszasan rámeredőre ezt: *bámul, mint borjú az új kapura*. Nekték most négy ismert szóláshasonlatot kell befejeznetek, azaz úgy kiegészítenetek, hogy mindegyikbe egy-egy állatnév is kerüljön. A helyes megfejtéssel szóláshasonlatonként 1, összesen tehát 4 pontot szerezhettek.

1. Ritka, mint .....
2. Kerülgeti, mint .....
3. Szegény, mint .....
4. Lop, mint .....

Nem „egészséges”!

Olyanok a diáknyelvi szavak, mint a gyerekek. Jók is, rosszak is: kedvesek és szemtelenek, ártatlanok és huncutok, „jópofák” és bosszantók. S megszólalásig olyanok, mint – „szülőik”.

Igazolásul – még inkább elgondolkodtatóul – a diákélettről valló gazdag szókészletből most az *elégséges* osztályzat neveit választottam ki.

A *hattyú* névátvitellel „úszott be” az iskolába: a 2-es alakja emlékeztet eme szárnyas kecses nyaktartására. Becézett forma a *ketteske*, ennek rövid változata a *teske*. Társuk a *kettőske*. Szóvegyítés eredménye a *kettes* + *kedves*. A hangzásbeli hasonlóság az alapja az *egészséges* (= *elégséges*) használatának.

Már ezek a „szócégerek” is felhívják a figyelmet a sajátos diákos mai szemléletre, amely átrendezi az értéklétra fokait: itt az *elégséges* „jó”. Ezt a minősítést fejezi ki a pozitív hangulatú és jelentésű metafora (*hattyú*), a kicsinyítő képző kedvességet besugárzó hatása (*ketteske*, *kettőske*), a kellemet idéző asszociáció

(*ketves*), a pozitív jelentéstartalom (*egészséges*).

Megerősíti ezt az érzelmi visszonyulást, a felértékelést a 2-es további három megnevezése: *kis-ötös*, *frankó*, *prima*.

Nem akarok a *hattyú*-ból oroszlánt csinálni. Tudom, hogy e szavakból elsősorban a diákok játékos, tréfás hangja csendül ki. A „fekete humor” eufémizmusa enyhíti a bajon. De – veszélyt is jeleznek ezek a szavak! Pedagógus körökben *egszimusz*nak nevezik ezt a jelenséget. A lényege: még a jobb képességű tanulók is megelégszenek a minimummal, a kettessel. (Az ellenőrzőben így szaporodnak az *egs* rövidítések, beírások.)

Énnek a „hozzzáállásnak” a másik éle az 5-öst vágja (le): *pedál*, *pocak*, *púpos* – ezek a jeles gúnynevei a diákszótárban.

A szavak által sugallt magatartás alakítja a beszélőket. Az *egészséges* és „előkelő” szótársasága nem *egészséges* szemléletet népszerűsít. Ezért figyeljünk jobban a suliszavakra. S főleg gazdáikra, diákjainkra.

Koltói Ádám

Éber szemmel, füllel

„FELÉ”-FÉLE SZÖRNYŰSÉGEK

A Debreceni Építőipari és Tervező Vállalat

**1985. évre
szabad kapacitását felajánlja
a lakosság felé:**

**magánlakás tervezés bonyolítás,
magánlakás építés, felújítás, karbantartási
munkákra.**

Az ilyen „felé”-féle szörnyűségeket nem kellene kijavítaniuk a hirdetőt közlőknek a megjelentetés előtt? – kérdezi Veress Józsefné (4027 Debrecen, Tanácsköztársaság útja 2.).

Természetesen ki kellene javítani minden hibát. Mert a *felé* helytelen használatán kívül akad még jó néhány (például: *magánlakás tervezés bonyolítás*) ebben a pár soros hirdetésben. Ha az illetékesek gondosabbak, igényesebbek lettek volna, e hirdetésszöveg is helyes megfogalmazásban és írásmóddal jelenített volna meg. Ilyenféleképpen:

A Debreceni Építőipari és Tervező Vállalat
1985-re

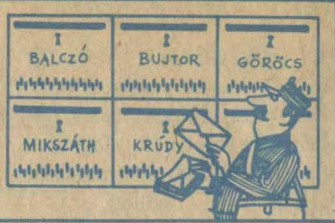
**szabad kapacitását felajánlja
a lakoságnak:**

magánlakás-tervezési, -építési, -felújítási és -karbantartási munkákra.

Részletes tájékoztatást

a Debreceni Építőipari és Tervező Vállalat Csapó u. 46. sz. alatti építésvezetőségének ügyfélszolgálatán adunk, munkanapokon 14 órától 18 óráig.

Típusnevek, márkanevek az autószakmában

Szabály, hogy az eredetileg is latin betűvel írt neveket (gyár, típus) úgy kell írni, ahogy a származási országban írják, ahogy magukon a járműveken is szerepel. Ezeket nem lehet „magyarosítani”, még ha van is hasonló szó nyelvünkben.

a) Nem teszünk ékezetet, ahol az eredeti néven nincs: *Praga, Tatra, Tattran, Jawa, Dacia, Alfa Romeo, Jaguar, Ford Mustang*. Beszédben magyarosan ejtjük: prága, já-va, dácsia, rómeó, jaguár... Ékezetet kell tenni viszont a végső magánhangzójukra, ha magyar ragot, képzőt kapnak: Pragával, Jawám, Daciának. A mássalhangzóval végződő szavak nem vonzanak ékezetet, tehát: Jaguarral.

b) Az emberek többsége akarva-akaratlanul is megtanulja a típusnevek eredeti kiejtését. Kevesen lehetnek az országban, akik betű szerint mondanák: *Re-na-ult*. Nem ismerik a francia kiejtési szabályt, mégis úgy mondják, ahogy másoktól hallják: rönö. Mint ahogy a *Citroen*: szitronen, a *Peugeot*: pözsó. Mégis, százazrek által olvasott lapokban láttam leírva: *Renault-ok* (helyesen: Renault-k), *Renaulttal* (Renault-val helyett).

A *Chevrolet* átmenet a francia és az angol között. Ezt a gyárat ugyanis egy francia ember alapította Amerikában. Nevét *sevrolé*-nak mondják Amerikában is. De hallottam amerikai filmben is „egyszerű embert” megjelenítő szereplő szájából a *sevrolet* kiejtést: *t*-vel. Fura, öszvér dolog ez, hiszen az angol a *ch* betűt nem olvassa *s*-nek, a francia pedig nem ejti ki a szó végi *t*-t. Azért

nem lehet megróni a magyar embert, ha azt mondja valakiről: *sevrolettel* jár. De az már nem fogadható el, amit egyik napilapban láttam: „Ott állt egy *Chevrolet*”.

Nézzünk néhány angol és amerikai márkát (a kiejtés megközelítő jelölésével): *Austin* (ösztin), *Hudson* (hödzn), *Humber* (hömber), *Standard* (sztenderd).

A *Volkswagen*-t mindenki az eredeti kiejtés szerint *folkszwágennek* mondja, s rövidítését (*VW*) a két betű német kiejtésének megfelelően *fauvé*-nek ismeri. Ezzel szemben az *MZ* motorok márkája megmagyarosodott: kevesen mondják „németesen” (és szabályosan) *emcctennek*, az bizony *emzé* lett; és írni is lehet így: *MZ*-vel.

A lengyel *Warszawát* gyakran halljuk *varszavának*. Pedig a lengyel *sz* betű *s*-nek olvasandó, s így a *Varsó*ról elnevezett kocsit nevezük mi is *varsának*. A jugoszláv *Zastava* viszont *szszel* hangzik helyesen; de írása nem *Zasztava* (nem cirillbetűs területen gyártják!).

A magyar ábécében nem szereplő betűkkel írt típusneveket magyaros írással szoktuk meg. A *Škoda* nálunk ékezet nélkül szerepel. A *szovjet* és a *japán* típusneveket úgy írjuk, ahogy kiejtjük, illetve ahogy a gyárak „átírták” latin betűkkel. A japánok például általában „angolosítják” a neveket; így írjuk mi is: *Nissan, Mitsubishi*. De a *Moszkvics* nem *Moskvitch*...

Az olasz *Lancia* kiejtése: *lácnsa* (jelentése: *lándzsa*), nem pedig *lácnsia*. Viszont a román *Dacia*: *dácnsia*.

Reményi-Gyenes István

Keresztnév – utónév – személynév

Sajátossága a magyar nyelvnek, hogy meghatározásokban az általánostól halad a részletes felé. Az időpont meghatározásában: év–hónap–nap (óra–perc), a helyében: város–utca–szám (emelet–ajtó). Így van ez a neveknél is. Az általános, tágabb kör: a *család*, amelyhez valaki tartozik, a közelebbi megnevezés pedig a családon belül a szóban forgó *személy* neve. Tehát nálunk elől áll a *vezetéknév* és utána következik a *keresztnév*. 1895 óta nevünk két elemének megjelölése a hivatalos szóhasználatban: *családi név* és *utónév*.

Az előbbi ellen nem lehet kifogásunk; jobb, mint elődje volt. A *keresztnév* használatának megszüntetése miatt sem kell szomorkodnunk, hiszen nem helyes olyan kifejezést használni, amely nem alkalmazható mindenkire, olyanokra, akik nincsenek megkeresztelve. A *keresztnév* terminológia használata nehézséget okozna a hazánkba nagy számmal látogató külföldiek adminisztrálásában is.

Annál inkább kifogásolható az *utónév*, amely a német *Vorname* szolgálai utánzása, erőszakkal ráhúzva a magyar kaptafára. Ezt a szót hivatalos űrlapokon kívül senki nem használja. Az *utónév* megjelölést a Magyar Helyesírás Szabályai 10. kiadásának a „gyomra” se vette még be, mert a *tulajdonnevekkel* foglalkozó fejezetben a *keresztnévet* használja. Idegen szöveg fordításában vagy nemzetközi érintkezésben sem alkalmazható, mert a nem magyaroknak általában nem utónevük van.

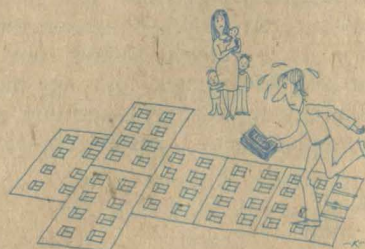
A *keresztnév* vagy *utónév* helyett célszerű volna meg-

honosítani a *személynév* használatát. Az embernek lenne *családneve* és *személyneve*. Ez a szó kifejező, jó hangzású, magyaros. Fölhozható el-lene, hogy a *családnév* is *személynév*. Esetünkben a *személynév* szűkebb jelentésben volna értendő. A szavak tágabb és szűkebb értelmű használatára sok példa kínálkozik.

A *személynév* megjelölés nem ellenkezik senkinek vállalási vagy ideológiai felfogásával, bármely nyelvre lefordítható. Már jelent meg a múltban *személynévkönyv* „Ősi magyar személynéveink” címmel (1944). A szerző, Baán Kálmán tudományos kutatások révén egy kötetre való ősi magyar személynévet gyűjtött össze. És ez nem áll egyedül. Említsük meg többek között a következő munkákat: Kubinyi Ferenc „Régi magyarok személynévei”; Gombocz Zoltán „Árpádkori török személynéveink”; Pais Dezső: „Régi személynéveink jelentéstana” stb. Ezekben a tanulmányokban – lehet, hogy éppen azért, mert egyelemű névről volt szó – képtelenség lett volna azt írni, hogy *keresztnév* vagy *utónév*, hiszen abban az időben nem voltak és nem lehettek sem keresztnévek, sem utónevek.

Nem csodálkozhatunk tehát, ha Ladó János Utónévkönyvében ilyesmit olvashatunk: *Abod*. Régi magyar személynévből; *Acsád*. Régi magyar személynévből. Nem is lehet ezt másképp jelölni! Örvedetes lenne, ha Ladó János rövidesen megjelentetné az új, kibővített Magyar személynévkönyvet.

Szolár Miklós

Beugró

BESZÉLNI NEHÉZ

Játszva tanultunk...

1984 augusztusában harmadízben gyűltek össze érdeklődő diákok és tanárok a Hazafias Népfront szervezte győri anyanyelvi táborban. Elsősorban azok jelentkeztek, akik valamelyik anyanyelvi versenyen szeretnének indulni, s itt is segítséget reméltek felkészülésükhöz. Nyolc iskolából egy-egy kartársnő is érkezett.

A helyes beszédet, a gondolatoknak megfelelő előadásmódban való tolmácsolását segíti a Rádió „Beszélni nehéz!” műsora; ennek megfelelően a táborban is minden nap jutott egy óra a rádióműsor szempontjai szerinti szöveggyakorlatokra. Legutolsó együttlétünkön minden tanulótól írásbeli véleményt kértem – név nélkül – arról: hasznosnak és szükségesnek tartják-e a „Beszélni nehéz!” mozgalmat, megfelelőnek érezték-e a táborban a foglalkozásokat, s mi a kívánságuk a jövőre nézve.

Az összes tanuló egybehangzóan vallotta: nagyon szükséges és hasznos dolog a helyes és szép beszéddel való foglalkozás.

Még azok sem vitatják a „Beszélni nehéz!” fontosságát, akik nem rendszeres hallgatói vagy megfektői a műsornak.

Véleményeket olvashatunk arról is, miért nem jut el mindenkihez a „Beszélni nehéz!” mozgalom. „Főleg azok az emberek ismerik, akik igényesek a nyelvükre, és nem azok, akiknek legfőképpen kellene.”

Az is kiderült, hogy a tábor résztvevői közül aránylag kevesen tagjai valamelyik „Beszélni nehéz!” körnek. – „Az iskolában nem szoktunk foglalkozni vele.” – „Voltak olyan résztvevők is, akik a tábor ideje alatt tanulták meg a jelölést, és itt gyakorolták be.”

Sokuknak hiányzott a kellő alap és gyakorlat, s azok kezdetben bizalmatlanul fogadták a „Beszélni nehéz!” módszert. „Ahhoz, hogy valaki választékosan tudjon beszélni, nem kell tudnia, hová tegyen fő-, szakaszhangsúlyt.”

Aki viszont már megfelelő gyakorlatot szerzett, az így írt: „Könnyebb hangsúlyozni a beszédben egy szöveget, ha írásban előtte kielemeztük.” – „Most jöttem rá, mennyire megkönnyíti és szebbé teszi hangsúlyozásomat, olvasásomat a »Beszélni nehéz!« rendszere, nagyon tisztán átlátható jeleivel együtt.”

A nyelvi tábor „Beszélni nehéz!” foglalkozásairól így nyilatkoztak a résztvevők: „Megtanultam, hogyan kell szóban indokolni elgondolásomat.” – „Tetszett a közös munka, néha-néha vitatkozás.” – „Jó gyakorlás volt, de még fontosabb, hogy akik eddig nem voltak tagjai a mozgalmnak, most megismerhették, és kedvet kaphattak hozzá.”

Sok megszívlelendő javaslatot is kaptunk a dolgozatokban a továbbiakra nézve.

Ezek a megnyilatkozások hű képet nyújtanak együttes munkánkról. A „Beszélni nehéz!” mozgalom újszerű módszere (ahogy a beszédművelés eddig kissé elhanyagolt területére irányítja a figyelmet) sok hívet szerzett, de bizony kitartó munkára, sok gyakorlásra van szükség az elsajátításához. Rengeteg türelemre tanárnak, növendéknek egyaránt. Akik most belekóstoltak ebbe a módszerbe, azok is sokszor fogják még elfeledni a jelöléseket, eltévesztgetni a tanult szabályokat, időnként elbizonytalanodnak, elfáradnak. Ilyenkor bátorítanunk, biztatnunk kell őket, és tovább vezetni ezen az úton. Ahogy az egyik tanuló írta: „Meg kellene

próbálni játéknak felfogni, hiszen olyan ez, mint a rejtvényfejtés. Annál is inkább, mert a megoldások váratlanul

gyorsan javulnak. Talán kezdünk megtanulni beszélni – az anyanyelvünkön.”

Miskolczi Margit

Nem szép – bántó – hatástalan – szánalmas

Örültem Kálmán Béla cikkének az ez évi első számban, mert végre szóba hozta közkeletű kiejtésünknek azt a – sajnos, elég ritkán emlegetett – változatát, amelyik kétféle *e*-hangot ismer, egy nyíltat (*e*) és egy zártat (*ē*); például: *embēr, gyerēk*, illetőleg: *tēhet, lēnne*. Ahol e különbség megvan, ott ez a két hang ugyanolyan önálló, mint mondjuk az *a* és az *o*.

Ha az ilyen (így mondjuk: *ē-ző*) vidéken valamelyik beszélőtől erőszakoltan egyféle *e*-ket hallunk, ez a címbeli minősítések közül aszerint váltja ki valamelyiket, hogy milyen célú, jellegű a megnyilatkozás, a beszédhelyzet.

Ha általános iskolások „Szép magyar beszéd” versenyén ütközünk effélebe – esetleg olyan fokon, hogy szeretnénk felkiáltani: „Sehol egy árva *ē*!” – bizony a „nem szép” lesz a minősítés, hiszen színre vártunk, és csalódtunk. Úgy érezhetjük: ezek a gyerekek maszkot öltöttek, elfedték természetes-bájos arcukat. Az nem valószínű, hogy külön gyakorolták volna az egyféle *e*-zést; csak hát könnyű arra váltani: az íráskép is csábít, s talán ez tűnik jobbnak, versenyképesebbnek.

Ha egy hivatalos személy úgy hivatalosodik-hivalkodik, hogy a nyelvjárásától idegen *e*-zessel „szövetkezeti felvásárlót” emleget a helyi hangos bemozdóban (az ott természetesebb „szövetkezeti felvásárló” helyett), kiejtését így minősítjük: „bántó”, mert mintha azt hirdetné, kérkedve, hogy az íráskép szolgál átvétele – szentesített cselekedet.

S mi a „hatástalan”? Például a vidékünkön született magyartanárnak valamely föl-szólalása, ha mégoly kedves, mégoly okos is, de erőszakoltan *e*-ző; mert „a kéz ugyan

Jákobé, de a hang Ézsaué” alapon a mímelt beszéd nekünk csak mímelt igazságot jelez. Hogy is ne, mikor valamikori nyelvből nemcsak azt cserélte ki, ami saját jelenség ugyan, de a nyelvváltozatok vetelkedőjében alulmaradt (ilyen a sok *i*-ző alak), hanem kritikátlanul azt is, ami többlet, ami változatlanul érték. Nyelvet cserélt hát; és vele a mi szemünkben szívet is.

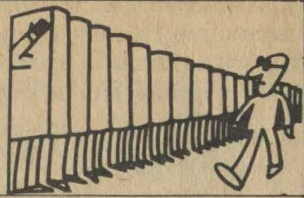
Végül: „szánalmas” például hallgatni a környékről a városba járó egyes diákok beszédét. Valahogy egész torzan artikulálnak: túl nyílt *e*-ket ejtenek mindenütt, vagy éppen valószínűtlenül zárt *ē*-vel „bészélgētnek”. Kínosan modorosak, percenként tanúsítják, tudtul adják, hogy nem azonosak tegnapi általános iskolás önmagukkal. Hogy mennyien vannak? Annyian mindenképpen, hogy egészségtelen, kártékony voltáért talán szót kívánna a jelenség (esetleg az eddiginél több szót) a városi magyartanároktól. Személyes ráhatással még lehetne remény e jelenség visszaszorítására.

Félreértés ne essék: nem tartjuk kisebb értékűnek az egyféle *e*-zést; lehet az természetes, hangszíne kellemes. Csakhogy a mi neofitáink ezt ritkán találják el. Beszédjük épp ezért nem kedves, nem rokonszenves. A nyelvi tévelygők rossz cserét csinálnak; ráadásul meggondolatlanul vagy hibás szándékkal.

Az is igaz, hogy a köztudatban kevéssé él a regionális köznyelv fogalma, eszménye, képe. Azé a nyelvváltozaté, amelyik úgy ajánlja a köznyelvi ejtés normáit, hogy pártjára áll a zárt *ē*-zésnek is.

Ábrahám Imre
(Pannonhalma)

A csoportnyelvek kutatása

Társadalmunk sokszoros, egymást keresztező tagolódása és rétegződése jellegzetes eltéréseket hoz létre a különféle csoportok, közösségek nyelvhasználatában is. E „társadalmi nyelvjárások” vizsgálata a nyelvészológiára, illetve szociolingvisztikára növekvő jelentőségű feladata. Ennek szolgálatában állnak a Magyar csoportnyelvi dolgozatok is, melyeket a pesti egyetem nyelvészeti tanszéke és a Nyelvtudományi Intézet jelentet meg 1980 óta. A sorozat füzeteinek száma már túlhaladta a húszat, annak jeléül, hogy a tárgykör iránti élénk érdeklődés sok fiatal kutató munkakédvét keltette föl.

A sorozat szerkesztője, Hajdú Mihály az 1. számban a csoportnyelvek vizsgálatához tudománytörténeti, bibliográfiai és módszertani tájékoztatót ad, segítve a fogalmak tisztázását s kitűzve egyúttal a feladatokat is. A kutatás változatos lehetőségeit ismertette fölhívja a figyelmet a nemzedéki és a nagyvárosi nyelvhasználat eddig elhanyagolt területére; ez kiegészíthető a férfi és női beszédmód jellegzetességeinek vizsgálatával, hiszen a nyelvhasználatnak nemek szerint megfigyelhető elkülönülése adja a két legnagyobb, „alapvető” csoportnyelvet.

Az eddigi dolgozatok fő, gyakoribb tárgyköréi: mesterségek, foglalkozások szókincse; egy-egy helységben használatos szólások, közmondások, köszönés- és megszólításformák gyűjteménye; falucsúfolók. Az ifjúsági nyelv gazdag, de argó-izű szókincseről kecskeméti szakmunkástanulók közt végzett gyűjtés ad képet, a gödöllői HÉV kocsijaiban följegyzett és rendszerezett „firkálások” pedig e körösztály meglehetősen riasztó szemléletmódjára, sivar ösztönéletére és többnyire trágár „üzenetek”-ben kitörő közlésvágyára világítanak rá.

Két szempontból is hasznosak és jelentősek a Hatvanban és Orosházán magnetofonnal fölvett beszélgetésszövegek: anyagot adnak a regionális köznyelvek kutatásához, gondos lejegy-

zésükkel pedig az élőbeszéd sajátosságait szemléltetik és teszik elemezhetővé.

A magyarság legkeletibb ága

A kérdésre, hogy melyik az, legtöbben a székelyeket mondanák, bár róluk is meglepően hiányos ismerete van a fiatalabb nemzedéknek. De a Kárpátok túlsó oldalán is ott él a moldvai magyarság, szinte a középkortól kezdve (nem egészen illik hát rájuk a *csángó* név, ahogy általában emlegetik őket). Néprajzi és nyelvi tekintetben a székelységhez állnak legközelebb, ahonnan időnként érkeztek hozzájuk rajok. De vannak föltevések, hogy a honfoglaláskor Eteközben rekedt magyarok utódai, vagy pedig egy kun töredékből származnak. Homályos, sőt talányos múltjuk és elkülönítő, archaikus népi sajátosságaik régóta foglalkoztatták a tudományt, s az oda eljutott nyelvészek, néprajzosok és népzene kutatók gazdag anyagot gyűjtöttek. E jelentős szakirodalom mellett azonban kevesebbet tudunk sorsukról, mindennapi életükről, lélekszámukat sem ismerjük pontosan; lehet mintegy százezer. Számbavételük alapja a vallás volna: Moldvában ugyanis jóformán csak ők római katolikusok. Papjaik azonban majd mindig idegenek voltak, s így vallásgyakorlatukban is elsovadt, majd megszűnt a magyar prédikáció, ima, ének. Az iskolában sem tanulnak anyanyelvükön, nincs tehát saját értelmiségük, nincsenek népükből kiemelkedett vezetőik, szószólóik. Szinte csoda tehát, hogy még él nyelvük és nemzetiségi öntudatuk a magyar falvak szigetein. De van biztató jele a reményteljes változásnak: a romániai nemzetiségi dolgozók tanácsának múlt év végi ülésén az államfő kijelentette, hogy a nemzetiségek számára biztosítják a teljes jogegyenlőséget, beleértve az anyanyelvi oktatást és művelődést.

K. M.

Anyanyelvünkért

Szerk.: Guttman Miklós – Murska Sobota – Muraszombat, 1983.

Egy magyar nyelv van – hangoztatjuk. Természetes és jelentős feladatunk tehát a szomszédos országok magyar nemzetiségeinek nyelvi „gondozása” is. Hogy Erdély, Szlovákia, a jugoszláviai Vajdaság nagyobb tömegű magyarsága kialakította szellemi életét, jelentős irodalmat teremtett, és megszervezte anyanyelvű mozgalomát, természetesen tekinthetjük. Nehezebb a helyzet a jóval kisebb lélekszámú, szétszórtan vagy elszigetelten élő kárpátaljai, horvátországi, szlovéniai és burgenlandi magyarság esetében. De biztató jelek érkeznek onnan is.

Nemrég jelent meg Muraszombatban a fenti mutatók kis kötet. Címe – mint a Bevezető mondja – program: segíteni mindazoknak, akik Szlovéniában, a Muravidéken szívügyüknek tartják magyar anyanyelvüket. Főként a családra és a – kétnyelvű – iskola magyar oktatóira hárul a misszió: a tizezernyi szlo-

véniai magyar lakos anyanyelvi tudatának megőrzése és ápolása. Elsősorban az ő munkájukat segíti e kiadvány, amely nem rendszeres nyelvűvelő könyv, hanem inkább érdekes, változatos olvasmányanyag: sok oldalról villantja föl a helyes nyelvhasználat tágas körét: magánhangzórendszerünk módosulásai; nyelvjárási és szlovén nyelvi hatás; a helyesírás elvei és mindennapi gondoljai; a színönimaismeret fontossága; a szólások szerepe és helyes használata; az idegen szók; a névhasználat zavarai; asszonynevek; utca- és intézménynevek. E tarkaság is jelzi a könyv nyilvánvaló célját: érdeklődést kelteni a magyart tanító pedagógusokban a helyes nyelvhasználat részletei iránt, ösztönzést adni a közölt ismeretek gyakorlati hasznosítására és az alapok elmélyültebb, rendszeres tanulmányozására.

(kovalovszky)

Hernádi Sándor: Kis magyar helyesírás

Móra Ferenc Könyvkiadó, 1984.

Élvezetes stílusú, sajátos szerkesztű, jellegzetes szóanyagú ismeretterjesztő könyvvel gazdagította 1984-ben a helyesírás kézikönyvek sorát Hernádi Sándor, illetőleg a Móra Ferenc Könyvkiadó.

Meg vagyok győződve róla: nemcsak azok forgatják, lapozzák majd örömmel és haszonnal ezt a mintegy két és félszáz oldal terjedelmű könyvet, akik egyébként is érdeklődnek a nyelvtan és a helyesírás kérdéseiről, hanem azok is, akik – talán kedvezőtlen iskolai tapasztalataik alapján – a helyesírás megemészthetetlen, száraz, unalmas szabálygyűjteménynek tartják.

Hernádi Sándor e munkájának legfőbb vonzóereje, hogy a magyar helyesírás rendszeréről, lényegéről, szemléletéről minden lényegest elmond és megmagyaráz, anélkül hogy szabályok soka-

ságát idézné. Az elméleti, elvi kérdéseket nem részletezi, de a leglényegesebbekről a laikus számára is nagyon közérthetően szól.

A szerző tárgyalási módszere is igen rokonszenves. A mintegy 60 oldal lényegi áttekintés minden fejezetében azt vizsgálja, miképpen érvényesülnek a Milyen a magyar helyesírás? c. bevezető részben megfogalmazott jellemzők, a hangjelölés rendszerétől kezdve az ige- és névszóragozáson vagy az összetétel – szókapcsolat témakörén át egészen a szövegírásig.

A tartalmi részt Típuszótár követi.

A mű utolsó 50 oldalát a mondatár (típusmondatok), valamint a Helyesírás tizpróba fejtőró játéka foglalják el.

T. Urbán Ilona

PONTOZÓ

A Pontozó új feladatai

Mindenekelőtt az 1984. évi 4. számunkban közölt rejtvények megfejtését adjuk meg.

I. Fordítsa le anagrammára! 1. Káros kosár 2. Tüzes ezüst 3. Törpe röpte 4. Álmod álmod 5. Lombik bomlik 6. Tük-rös kürtös 7. Darázs szárad 8. Szerény erszény 9. Késsel lessék 10. Kedvesen nedvesek.

II. Idézetek álrühában. 1. Petőfi Sándor: Szeptember végén („De íme, sötét hajam őszbe vegyül már”). 2. Kölcsey Ferenc: Huszt („Régi kor árnya felé viszszerengni mit ér”). 3. József Attila: Hazám („Fortélyos félelem igazgat / minket s nem csalóka remény”). 4. József Attila: Favágó („Vágom a fát hűvös halomba”). 5. Arany János: Toldi („Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette, / Úgy szeressen Isten, ahogy engemet tel”).

III. Helységnévkereső. 1. Álmosd 2. Edelény 3. Jászágó 4. Kenézlő 5. Kondoros 6. Öttömös 7. Teleki 8. Vasegerszeg 9. Véménd 10. Vékény.

IV. Nemes György a nyelvről. A néppel szó-értésnek legelső feltétele, hogy a beszélő közérthetően fejezze ki magát.

Azok közül az olvasóink közül, akik helyesen feltették meg a rejtvényeket, illetve legalább 80 pontot szereztek, a következők nyertek száz-száz forint értékű könyvtulajányt:

Barton Zsoltné Süveg Katalin, Szokolya, Királyrét 9. (2624)
Béla Imréné, Dunaegyháza, Hajnóczy u. 2. (6323)
a ceglédi Táncsics Mihály Általános Iskola 8/z osztálya, Cegléd, Eötvös tér 8. (2700)
Darabos Gábor, Kecskemét, Bocskai u. 6. (6000)
Doroszlai Elekné, Fegyvernek, Vajda u. 2. (5231)
Dörnyei László, Celldömölk, Tanácsköztársaság tér 2. I. 2. (9500)
Hegedűs Józsefné, Baja, Bajnok u. 17/A (6500)
Szóke Antalné, Tiszaalpár, Táncsics Mihály u. 13. (6066)
Tóth Beáta, Zalaegerszeg, Mártírok útja 5-7. (8900)
Úrögi Imre, Budapest, Vak Bottyán u. 10. (1182)

I. **Népes népek.** Nemegyszer találkozhatunk olyan népnevekkel, amelyek magukban hordozzák egy másik nép nevét, mint például a *baskir* az *ír*-t, vagy az *andalúz* az *úz*-t, anélkül, hogy a két népek bármi köze lenne egymáshoz. Az alábbiakban látható összeadási műveletek mindegyikének az eredménye egy-egy ilyen „hordozó” népnév. (Minden egyes jó megoldással 4, a telitalálatos megfejtéssel tehát összesen 24 pontot szerezhetnek.)

1. angol macska magyarosan + iráni eredetű lovasnomád nép = újlatin nép az Ibériai-félsziget északkeleti részén.

2. az egyik égtáj rövidítése + dél-amerikai indián néptörzs = Dél-Szudánban élő népcsoport

3. időegység-rövidítés + kelet-európai nép = elnémetesedett balti népcsoport

4. ismert határozószó gyakori rövidítése + kelta eredetű nyelvet beszélő nép = indoeurópai nyelvű ókori nép

5. latin csont magyarosan + indoeurópai nyelvű ókori nép a Balkán keleti részén = Közép-Európában élő nép

6. régi főnemesi cím rövidítése + kihalt török nép = a Szovjetunióban élő nép

II. **Hét szóban két szám!** Mint olvasóink is nagyon jól tudják, nyelvünk különbséget tesz a 2 számjegy jelzőként és állítmányként való felhasználása közt. Jelzői szerepben bizonyos kivételeket – pl. a hátravetett jelzőként való használatot – nem számítva a két forma a szabályos, állítmányként a *kettő*. Sokan ennek ellenére jelzőként is a *kettő* alakot használják, mert attól tartanak, hogy a két jelzőt valaki esetleg *hét*-nek hallaná vagy olvasná. Ez a túlbiztosítás olykor – pl. telefonbeszélgetésben, nagy zajban – indokolt lehet, a legtöbbször azonban fölösleges, sőt káros, mert egy ősi nyelvi sajátosságot sorvaszt el, szorít egyre kisebb területre. Rejtvényünkben éppen ezért nem a *kettő* szóalakkal, hanem a

két és a *hét* formával játszunk. Hét szót adunk meg, s olvasóinknak mindegyik elé oda kell írniuk azt a vele gyakran előforduló, szinte hozzá tartozó összetett jelzőt, amely vagy a *két*, vagy a *hét* számnévvel kezdődik. Ahogy tehát *négykezes zongorajáték*-ról, *ötórai teá*-ról, *hatlövétű pisztoly*-ról beszélünk, úgy a következő szavak a *két* vagy a *hét* előtagú jelzőkkel válnak teljessé. (A helyes megfejtésért jelzőnként két pont, összesen 14 pont jár.)

1. .... állatok
2. .... csizma
3. .... dob
4. .... gazember
5. .... munka
6. .... politika
7. .... titok

III. **Állat + testrész = növény.** Ha a megadott testrészek elé a pontoknak megfelelő betűjegyszámú állatneveket írunk, egy-egy növénynevet kapunk. Melyek ezek? A növényeket zárójelben röviden jellemeztük is. (Megfejtésük egyenként 3, összesen 21 pontot ér.)

1. .... orr (lila virágú, szőrös gyomnövény)
2. .... talp (ernyős virágzatú, fehér, szagos növény)
3. .... köröm (zöldes vagy kék virágzatú növény)
4. .... nyelv (réteken tenyésző haraszt)
5. .... szem (kék virágú, szőrös gyomnövény)
6. .... begy (keskeny levelű, apró virágú növény)
7. .... fog (sárga virágú, réti gyomnövény)

IV. **Füles szólások.** Fejezzék ki a következőket egy-egy olyan szólással, amelyben a *fül* szó is szerepel! (A megfejtés szó-lásonként 2, összesen 14 pont.)

1. Úgy tesz, mintha nem is hallaná.
2. Zagyva, sületlen, nincs semmi értelme.
3. Senki sem hallgatja meg a panaszát.
4. Feszülten figyel.
5. Csak félig-meddig értesül valamiről.
6. Elfogja és nem engedi el.
7. Nem veszi tekintetbe, nem szívleli meg.

V. **Kosztolányi a nyelvről.** A Kosztolányi-centenáriumi esztendőjében vagyunk; érthető hát, hogy kereszt-rejtvényünk vízszintes 1., 21., 42. és függőleges 45. számú sorában a nyelv nagy művésztől, Kosztolányi Dezsőtől idézünk egy nyelvünkre vonatkozó megállapítást. Ezt tessék beküldeni! Az idézet egyébként Kosztolányinak „Rövid és hosszú mondat” című, épp ötven éve megjelent írásából való. A rejtvényben a hosszú és a rövid magánhangzók között nem teszünk különbséget. (Megfejtése 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 98 pont. A sorsolásban azok vehetnek részt, akik megfejtésükkel legalább 90 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1985. augusztus 15-ig kell beküldeni a szerkesztőség címére. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Minden olvasónak sikeres fejtörést, jó szórakozást kívánunk a közreadott rejtvények szerzői:

Felde Györgyi (I.)
Grétsy László (II.)
Házy László (III.)
Rózsa Ibolya (IV.)
Schmidt János (V.)

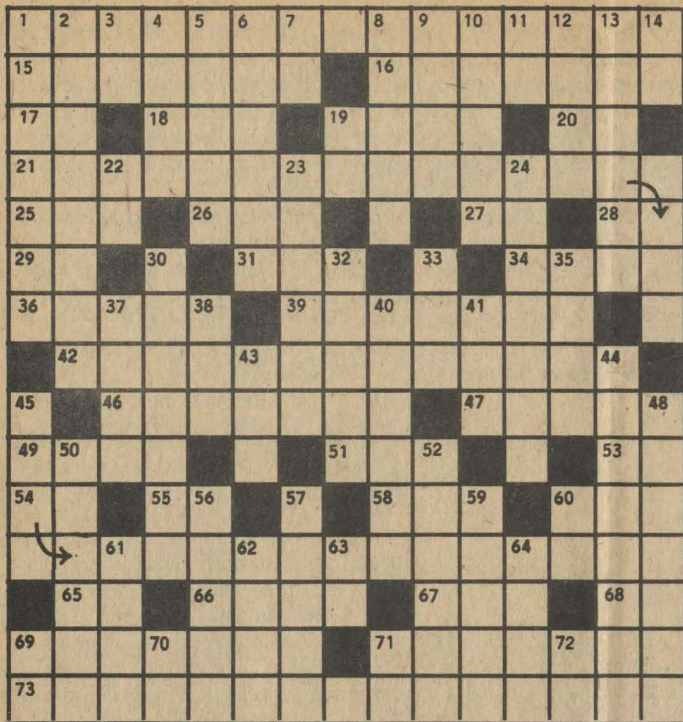
Éber szemmel, füllel

FOKOZÁS

— Ez az életem. Ha nem mehetnék el nyáron az alapozó táborba, kiesne alólam a világ feneke. Az íjesmi az evek során szokassa válik. Jó, egyszer majd abba kell hagynom. Tudom, hogy ez lesz életem legnehezebb dön-

Elégge kellemetlen dolog az is, ha valakinek a lába alól kicsúszik a talaj. Hát ha még a világ feneke is kiesik alóla!
(Magyar Ifjúság, 1984. dec. 14.)

KOSZTOLÁNYI ÍRJA

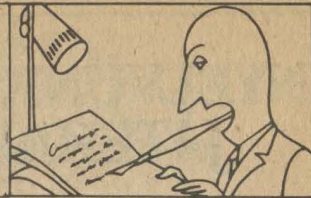
VÍZSZINTES:

1. Idézet Kosztolányi Dezső „Rövid és hosszú mondat” című irásából (első rész; zárt betű: A). 15. Valamely síkgörbéhez tartozó görbületi középpontok mértani helye. 16. Mikes Kelemen is ez volt. 17. Térfél közepe! 18. ... step; a foxtrott öse. 19. Lent. 20. Mondatrész! 21. Az idézet második része (zárt betű: A, K). 25. Princípium. 26. A jód és az einsteinium vegyjele. 27. Ugyancsak. 28. Vége a robotnak! 29. Kettős betű. 31. Kis keveredés! 34. Bányavágot. 36. Tipor, Petőfi szavával. 39. Bölcsesség. 42. Az idézet harmadik része. 46. Az orrára ...; rendreutasítja. 47. Most kezdte az iskolát. 49. Morning ...; Londonban megjelenő újság. 51. Tölgyfa, az előbb említett lapban! 53. Szindarab! 54. Tanácstag! 55. Idenézz! 58. ... Moines; az USA Iowa államának fővárosa. 60. Leninvárosi nagyüzem. 65. Fejszevég! 66. Szőréből készül a kamelot. 67. Vétlen Vera! 68. Ötödöröszt! 69. Gumós gyökereért természetett forró égövi cserje. 71. Hirt átad. 73. Kérdésére legtöbbször igennel válaszolnak!

FÜGGŐLEGES:

1. Eljárás folyik ellene. 2. Csaknem minden újság címlapján olvasható ez a szó. 3. Vonat eleje! 4. NSZK-beli rockegyüttes. 5. Volt válogatott labdarúgó (Antal). 6. Altatószert tartalmazó. 7. Szíria határai! 8. Mályvaféle dísznövény. 9. Szovjet szakszervezeti napilap. 10. Mindenféle kellék. 11. Korjelző rövidítés név előtt. 12. Nemesgáz. 13. Férfinév. 14. Igevégződés. 19. Savmaradék! 22. Részben megvalósult! 23. Nagyon régi. 24. Fekete és fehér kövekkel játszott egykori társasjáték. 30. Nőrokon, népiesen. 32. Idegen szóösszetételekben képpel való kapcsolatra utal. 33. Nagyhatalom. 35. Edénytartó rúd. 37. Közép- és Dél-Amerikában élő rágcsáló. 38. A díszprózium és a foszfor vegyjele. 40. Holland festő (Adriaen van, 1610–1684). 41. A kén és a berillium vegyjele. 43. Családfő. 44. Műsort sugároz. 45. Az idézet negyedik, befejező része (zárt betű: É, E). 48. Textilgyári munkás. 50. Johnny Weissmüller is alakította. 52. Régi bánat! 56. Bolondos férfinév! 57. Ötvösművész volt (Margit). 59. Dísznőszőr. 60. Elnémult tuba! 61. Fiunknak a felesége. 62. Ritka férfinév. 63. Magad. 64. USA-beli dalénekesnő (Joan). 69. Holnapig. 70. Belül fiatal! 71. Vizmentes függőleges 2.! 72. Tagadószó.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Kisbetűvel vagy nagybetűvel?

Mostanában azt tapasztalom, hogy nagy a bizonytalanság az olyan tulajdonnevek írásában, amelyeket melléknévképzővel látnunk el. A zavarok fő oka valószínűleg a következő: helyesírásunk igen régi, általános szokása szerint a tulajdonneveket nagybetűvel, a közszavakat (köztük a melléknéveket) pedig kisbetűvel kezdve írjuk. Amikor a tulajdonnév melléknévképzőt kap, szófajta vált, s ennek az a helyesírási következménye, hogy – néhány esettől eltekintve – a tulajdonnévből lett melléknévet már kisbetűvel kell kezdeni. Ettől viszont egyesek – indokolatlanul tisztelve a tulajdonnevek eredeti nagy kezdőbetűjét – visszarriadnak.

A Könyvvilág legutóbbi számában például ez a helytelenül írt alak ütötte meg a szemem: „Holt-tengeri”; helyesen: *holt-tengeri*. Erre az esetre ugyanis az a szabály vonatkozik, hogy annak a kötőjeles földrajzi névnek, amelynek elő- és utótagja is közszo, *-i* képzős származéka kis kezdőbetűvel irandó. Egyéb példák: *földközi-tengeri*, *velencei-tavi*, *szabadság-hegyi*, *márvány-tengeri*. Ugyancsak kicsi a kezdőbetű akkor, ha az összetett földrajzi neveknek tulajdonnév az utótagja, s ez kapja az *-i* képzőt: *Dél-Afrika* > *dél-afrikai*, *Nyugat-Dunántúl* > *nyugat-dunántúli*. – Ha viszont az előtag tulajdonnév, akkor továbbképzés esetén is megmarad a nagy kezdőbetű: *Széchenyi-hegyi*, *Duna-parti*.

A Könyvvilágban találtam ezt a másik vétséget is: „*Birkenau-Auschwitz-i*”; helyesen: *birkenau-auschwitzi*. Ennek az írásmódnak az a szabály az alapja,

hogy ha két földrajzi nevet től/ig viszonyt kifejező nagyköjtőjellel összekapcsolunk, s ehhez az alakulathoz tesszük hozzá az *-i* képzőt, akkor mind a két tagot kisbetűvel kezdjük, és a képző elé nem teszünk kötőjelet: *székesfehérvár-balatonfüredi* (vasútvonal). Ez esetben ugyanis a *székesfehérvári* meg a *balatonfüredi* melléknévet kapcsoljuk össze, csak „takarékosságból” az elsőről az *-i* képzőt elhagyjuk.

Gyakori hiba az is, hogy egyelemű idegen tulajdonnevek *-i* képzős származékai nagybetűvel maradnak: „*Nietzschei*” (e. nicscei), „*Cherbourg-i*” (e. serbúri); helyesen: *nietzschei*, *cherbourg-i*. Az ugyanis, hogy e nevek írása messze esik a kiejtésüktől, nem befolyásolja a nagybetű-kisbetű alapvető szabályát.

Találkoztam már a „*Nietzsche-i*” írásmóddal is. Ebben nemcsak a nagy *N* rossz, hanem a képző előtti kötőjel is felesleges, hiszen a híres német filozófus nevének a végén kimondjuk az *e-t*. (Mint pl. ezekben a magyar nevekben: *terenyei*, *sellyei*.) A francia város nevéhez csak azért kapcsoljuk kötőjellel a képzőt, mert a valóban kiejtett szóvégi hangokat betűknek bonyolult, írásunkban szokatlan együttese jelöli, mint ezekben is: *montesquieu-i* (e. monteskiói), *bordeaux-i* (e. bordói). Felesleges viszont kötőjelet tenni olyankor is, amikor nem kell. Pedig sajnos látni magyar neveket is így írva: „*mikszáth-i*”, „*madách-i*”, „*babits-os*” stb. Ezek helyesen: *mikszáthi*, *madáchi*, *babitsos* stb. Persze mind kisbetűvel kezdve!

Sebestyén Ilona

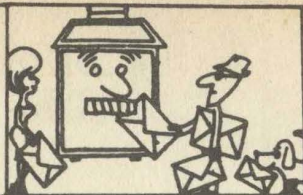
Éber szemmel, füllel

NEM LEHETNE EGYSZERÜBBEN?

igyekszem olyan helyre menni, ahol tényleg olcsó a belépes lehetosege, tehát a kisebb pénzü is akár meghívhatja a kedvesét, barátját és így tovább, és nem kötelező,

De, lehetne! Mégpedig így: „... igyekszem olyan helyre menni, ahol tényleg olcsó a belépő.”
(Kritika, 1984. dec.)

Írószág. Marton Miklós – 1139 Budapest, Tahí u. 18. – a címül írt kifejezésről kérdezi véleményünket.

Az *Írószág* ellen semmi kifogásunk sincs, sőt remeknek tartjuk. Illyés Gyula is használta. Bizonyára azért hat különösnek, mert ritkán fordul elő. Nem úgy, mint az Ön említett *költőiség*, amely szintén kifogástalan és közismert főnév, de nem ebbe a csoportba tartozik.

A *-ság*, *-ség* képző igen régi nyelvünkben, elvont főneveket alkotunk vele, s ma is elevenen működik. Az *író* (*ember*) igenéből lett foglalkozás kifejező elvont főnév. Az a kérdés, hogy egy elvont képző tudja-e a jelentését még tovább gazdagítani, esetleg módosítani. Nos, mi úgy érezzük: igen. Szerintünk a foglalkozás szellemi-erkölcsi tartalmát, a vele járó állapotot, a létezés- és viselkedésformát, egyszerűen a foglalkozást éltető és mozgató lényegét, hivatás voltát igyekszik megragadni. Az *Írószág* nem a *legegészségesebb foglalkozás* mondat tehát azt jelenti: írónak lenni, írói hivatást vállalni nem a legegészségesebb foglalkozás. (Hasonló példa: *A szerzőség bátorságot kíván. A költőség szent mesterség.*)

A félreérthetőséget – szerintünk – az okozza, hogy ezzel a képzővel gyakran gyűjtőnevet is létrehozunk, s csak a szövegből derül ki, éppen melyik jelentésében szerepel ilyenkor a szó. Például: *A katonaság* hősiessen védte a várost (sok katona szervezett közössége: gyűjtőnév). *A katonaság* kemény és veszélyes hivatás (= katonának lenni, katonaságot vállalni: egyedi elvont főnév). Ha nem *-ó*, *-ő* végű ige-névhez kapcsolódik a képző, könnyebb elfogadni: *A tanárság* szép foglalkozás. *A kertészség* egészséges kedvtelés. *A lovagság* nemes erkölcsöket kívánt.

Egedy Mária

Leányfalusi vagy **leányfalui**? – melyik a helyes? – kérdezi Tóth Ferenc – 9400 Sopron, Május 1. tér 49.

A *-falu* utótagú összetett helynevek *-i* képzős származékainak használatában tapasztalható bi-

zonytalanság azzal magyarázható, hogy az ilyen utótagú nevek közül háromféle képzős alak keletkezett: *-falui*, *-falusi* és *-falvi*. Ezek közül a *-falusi* a legmegszokottabb, de újabban a *falui* alakot is egyre gyakrabban látni, hallani. (A *-falvi* visszaszorulóban van.) A *leányfalui* alak tehát nem kifogásolható, csak ritkább előfordulása miatt egy kissé szokatlannabb.

T. Urbán Ilona

Élésker. A Békés megyei Élelmiszer-kiskereskedelmi Vállalat – 5700 Gyula, Megyeház u. 2. – igazgatójának levelére a következőket válaszoltuk:

Az **ÉLÉSKER**-t nem tartjuk megfelelő névrövidítésnek. A Békés szó utolsó két betűjét senki föl nem fedezné magától az új elnevezésben, hiszen mozaikszó-alkotáskor általában az elemek első betűit használjuk föl. A rövidített név tehát nem vezethető le a vállalat nevéből, viszont felismerhető benne az *élelőkamra*, *éleltár* szavak első eleme és a *kereskedelem* szó rövidítése. Reklámnévnek tehát alkalmasnak tartjuk az **ÉLÉSKER**-t, de – mivel a vállalat nevét nem idézi föl – csupán a teljes vállalatnév megtartásával.

Bíró Ágnes

Szélirány. Benkő Endre – 1126 Budapest, Márvány u. 23. – igen hasznos kérdést vetett fel levelében.

Az a feltételezés, hogy az *északi szél észak felé* halad, mindenképpen elképzelhetetlen, mert nem logikus. Vajon Magyarország melyik pontjáról indulnának a szelek ilyen vagy olyan irányba? Ha például Sopronból tartana északnak, akkor Ausztriát fenyegetné, Győr felől Csehszlovákiát, Vásárosnaményből pedig már a Szovjetuniót? Minket azonban az érdekel, hogy nálunk milyen idő van, illetve hogy mi várható, honnan közeledik a változás, és az milyen lesz. Ilyeneket mondunk: észak felől hidegfront *érkezik* a Kárpátok felé; dél felől esős lég-

Kötőjellel vagy kötőjel nélkül?

Napilapokban, folyóiratokban tallózgatva az olvasó tekintete minduntalan megakad olyan helyesírási hibákon, amelyeknek oka a fölösleges vagy a rossz helyen használt kötőjel, vagy éppen a kötőjel hiánya.

Szükségtelen kötőjellel kapcsolni egymáshoz az összetételek elemeit olyan esetekben, mint „embrió-átültetés”, „erődítmény-lánc”, „takarmány-igények”, „keresztretjvény-fejtés”, „szarvasmarha-tartás”, „művese-hálózat”. Két egyszerű szót összetétellel olvasztva ugyanis kötőjel nélkül írunk egybe: *embrióátültetés*, *erődítménylánc*, *takarmányigények*; sőt még a három vagy több szóból álló összetételekben sincs szükség kötőjelre, ha a szótagok száma nem több 6-nál: *keresztretjvényfejtés*, *szarvasmarhatartás*, *művesehálózat*.

Ezzel szemben az áttekinthetőséget, a gyorsabb megértést segíti a kötőjel az olyan többszörösen összetett szavakban, mint amilyen pl. a *rendőr-főkapitányság*, *posta-vezérgazgatóság*, *főigazgató-helyettes*, *Nyersanyag-hasznosító Vállalat*. Ezek már 6 szótagnál hosszabbak, s az ilyen összetételeinket már célszerű kötőjellel tagolni.

A kötőjel sokszor jó segítség az összetételek értelmezésében. Az *alváz-üregvédelem* írásmód például nem szerencsés, jobb nála az *alváz- és üregvédelem*, amely híven tükrözi, hogy kétirányú munkát kell elvégezni, és oldottabb is, tehát könnyebben felfogható, mint a másik kettő.

Ezért ajánlják nyelvújítóink régóta azt, hogy sok tagból összehajtogatott összetett szavak helyett, még ha jól helyezük is el bennük a kötőjelet, inkább szerkezetes megoldással éljünk: *békeszerződéstervezet-kidolgozás* helyett *a békeszerződés tervezetének kidolgozása*; *anyagcserevizsgálat-kérés* helyett *anyagcserevizsgálat kérése*; *hőrelágylóműanyag-feldolgozás* helyett *hőre lágyuló műanyagok feldolgozása*. A tapasztalat azt mutatja, hogy a különírási, egybeírás megkötőjelezési problémák jó részét mi magunk okozzuk saját magunknak azzal, hogy nem szerencsés nyelvi megoldást választunk, amit aztán persze nehéz jól leírni.

Bozsik Gabriella

tömegek *érték el* Dunántúl nyugati térségét; az éjszakai órákban záporokkal kísért viharos szél *tört be* Ausztria felől, Pest *felé tart*. A mondatokba illesztett igék azonnal elárulják, hogy a közeledő időjárásról szoktunk általában beszélni.

A *szélirány* egyszerű alapjelentése: azon irány, vonal, melyet a szél nyomulása követ. A meteorológia szaknyelve azonban világos egyértelműségre törekszik, a szónak tehát pontos mellékjelentése fejlődött. „*Szélirány*: az irányt azzal az égtájjal jelölik, ahonnan fúj; Angol NESW” (Új magyar lexikon, 1962); „*Szélirány Met* az az i., amerről a szél fúj” (Magyar értelmező kéziszótár, 1972). Hogy mennyire régi ez a szemlélet, mutatja, hogy már a rómaiak is így fogalmaztak. Az északi szél aquilo: ventus a septentrionibus oriens (= északról, a Göncöl felől támadó szél). A meteorológiában mindenütt, minden országban ez a jelölésmód a szo-

kásos. (Csupán a vitorlás hajókon viszonyítják a szelet a haladási irányhoz: *hátszél*, *oldalszél*.)

Egedy Mária

Mária. Hegedűs Gyula – 7090 Tamási, Arany János u. 2. – levelezőnknek igazat adunk.

Spanyol nyelvterületen a *Mária* nevet férfiak is használják. Hozzá kell azonban tennünk, hogy csak második keresztnévként, egy első helyen levő férfit keresztnév után, például: *José Maria*. Régebben nálunk is divatban volt a *Mária* név második férfitkeresztnévként való használata, például: *József Mária*. Még régebben fiúgyermeknek azért adtak női keresztnévet, hogy a katonai behívás alól mentesítsék, illetőleg kivonják őket. Ma azonban nálunk tilos női utónévet fiúgyermek számára bejegyezni.

Ladó János

Hétvezér tér. Bozsoginé Turcsik Judit – 8000 Székesfehérvár, Vörös Hadsereg útja 87/A – kérdésére a következőket írhatjuk:

Bár nem ismerjük a székesfehérvári utca- és térnevek hivatalos listáját, mégis szinte bizonyosak vagyunk abban, hogy a *Hétvezér tér* név így, két szóba írva szerepel benne. A budapesti utcanévjegyzéket lapozva a következő, az Ön által kért névvel azonos, illetőleg ahhoz hasonló utcanevekre bukkanunk: *Hatház utca, Héthalom utca, Hétvezér utca; Kisdomb utca, Nagybánya utca; Nagyduzsa; Alsótörökvesz utca, Felsőmalom utca; Kéklió utca.* A felsorolt utcanevek írásmódja azt mutatja, hogy az utca- és térelnevezésekben nem érvényesül a helyesírási szabályzatnak az a szabálya, amely a melléknévi és számnévi jelzős szerkezetek jelzőjét és jelzett szavát különírja. Ennek pedig az az oka, hogy az utcaelnevezéseket, az egyszerűsítés kedvéért, régtől fogva egyeleműsíteni igyekeztek, s a különírást kívánó szerkezeti forma helyett az egybeírt összetételei formát részesítették előnyben.

A *Hétvezér téri Általános Iskola* intézménynevében tehát a *Hétvezér* kifejezés egybeírandó. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a köznévi *hét vezér* kifejezést is egybeírhatjuk. Ha a *hét vezér* nem tulajdonnév (utcanév) részeként szerepel, minden esetben külön kell írni.

T. Urbán Ilona

Kakukktojás. Dr. Albert B. Belton – New York, 50 West 97th Street – érdeklődését örömmel fogadtuk. A szövegkörnyezet pontos ismerete híján azonban nehezen tudjuk megítélni, hogy mi a közlendője ennek a mondatnak: „Mi őbenne kakukktojást láttunk”.

A Magyar értelmező kéziszótárban a *kakukktojás* szónak két jelentése szerepel. Egyik konkrét: a kakukkmadár tojása, a másik átvitt értelmű: így nevezik gúnyosan a házasságtörésből született gyermeket. Az utóbbi időben azonban egyre bővült ez az átvitt értelmű használat: a valahova nem illő, egy adott sorból, rendszerből, csoportból ki-

lógó dolgot, személyt is megnevezhetünk vele. (Még egy játék is viseli ezt a nevet; lényege az elmondottakon alapul: négy-öt, látszólag összetartozó dolog, fogalom közül ki kell választani azt az egyet, amelyik valami miatt mégsem illik a felsorolásba. Például a *Mars, Jupiter, Nap, Vénusz* csoportosításban a kakukktojás a *Nap*, mert ez csillag, míg a többiek bolygók.)

Az elmondottakból kiderül, hogy Ön jól gyanítja az idézett mondat értelmét, amikor arra gondol, hogy olyasvalakiről van szó, aki nem illik egy adott társaságba, betolakodó ott.

Felde Györgyi

Lehet-e a kárt becsülni? – kérdezi Szódy Viktor – 1095 Budapest, Mester u. 33-5.

Akármilyen furcsának találja: a kárt becsülik. A *becsül* ige alapszava, a *becs* még honfoglalás előtti török jövevényszó, jelentése: ár, érték. Becsülni tehát annyi, mint értékelni. „Mennyire *becsüli*, kend, ezt a lovat vagy ezt a pár csizmát?” – hallhatjuk a vásárban (= Mennyire értékeli, tartja?) – A *valakit becsülnök* szókapcsolat eredetileg azt jelentette, s még ma is azt jelenti, hogy valakit értékesnek tartok. Igen sok származékszót sorolhatnánk fel, de közismert a *becses* = értékes; a *becsü* -s képzős alakja, a *becsüs*, amely ma foglalkozást jelentő főnév.

A kár is becsülhető, hiszen ár, érték véssz el benne, általa. A *kárbecslés* hivatalos szaknyelvi szavunk. „Mennyire *becsülték* a kárát?” – kérdezzük a szomszédától, aki éppen a biztosítótól jött haza. – Ha *felbecsülünk* vagy *alábecsülünk* valakit, valamit, azzal a valódi értékénél, áránál többnek vagy kevesebbnek minősítjük, szándékosan vagy szándéktalanul. A *lebecsül* igét pedig ma már csupán átvitt, rosszálló értelemben használjuk: valaki valamilyen igazi értéket nem ismer fel, kétségbe von, vagy akarattal csökkent. Az ige-kötők és a vonzatok, láthatjuk, rendkívül gazdag lehetőségeket kínálnak.

Egedy Mária

Intézménynevek rövidítése. Kovács Árpád – 1066 Budapest, Zichy Jenő u. 20. – arról panaszkodik levelében, hogy

egyes intézményneveknek többféle rövidítésváltozata is „forgalomban van”. Véleménye szerint a következtelen rövidítés-használat zavart okoz.

Teljesen egyetértünk levelezőnkkel. A *Pénzügyminisztérium* intézménynevét hivatalos rövidítése a Helyesírási és tipográfiai tanácsadó szójegyzékének tanúsága szerint: *PM* (nem pedig: *Pm*). Az ilyen jellegű, főként hosszabb vagy többemű intézményneveket helyettesítő sajátos rövidítések a betűszók csoportjába tartoznak. A tulajdonnévi betűszókat csupa nagybetűvel írjuk, és sem alkotóelemeik

közé, sem pedig utolsó betűjük után nem teszünk pontot. A betűszókat általában annyi betű alkotja, ahány önálló, azaz külön írt szóból tevődik össze a rövidítendő intézménynev: *KGST* (= Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa), *NDK* (= Német Demokratikus Köztársaság). De az is előfordul, hogy a tulajdonnevet vagy köznevet helyettesítő betűszóban a név vagy közszó valamelyik összetételei tagjának kezdőbetűje is megtalálható. Például: *ELTE* (= Eötvös Loránd Tudományegyetem), *URH* (= ultrarövid hullám).

T. Urbán Ilona

Eber szemmel, füllel

AKIK „FÜTIK A HANGULATOT”

sokakban az az elképzelés él, hogy a discóban csak discozene szól, és bizonyos kiadványokban fütik a hangulatot a disco és a rockzene képviselői között. Ez egy olyan dolog, hogy mindig csinálnak ilyen álkülönbséget, ál-dolgokat, hogy belvárosi meg külvárosi, digók meg rockerek, popperek meg rockerek stb. Körülbelül úgy mondhatnám,

Talán inkább: ... *szítják az ellentétet*. Nem mindegy! Ennek ugyanis van értelme, a *hangulat fütésének* azonban nincs. (Kritika, 1984. dec.)

Szabó Mária

NEM MINDENNAPI SIKER

Az angyalföldiek végül 23:15 arányú győzelmet arattak, s ez biztató előny a visszavágóra. A hazai csapat a második félidei szellemes játékának köszönheti a sikert, amely úgy született, hogy a kulcsemberek közül *Barna, Krámerné és Kalmár* gyengélkedett.

Kedves Szerkesztőség!

A Népszabadság 1984. jan. 14-i számában olvastam e sorokat, amelyeket úgy értelmezhetünk, hogy a siker a kulcsemberek gyengélkedésének köszönhető. Szerintem így lett volna helyes:

A hazai csapat második félidei szellemes játékának köszönheti a sikert, amely annak ellenére született, hogy a kulcsemberek közül *Barna, Krámerné és Kalmár* gyengélkedett.

Révész Józsefné
Budapest